

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

**Posjeti Aleksandra I. Karađorđevića Savskoj banovini u
vrijeme diktature**

Diplomski rad

Diplomand: Ines Kokor

Mentor: dr. sc. Goran Hutinec, doc.

Zagreb, 2017.

Sadržaj

1. Uvod	2
2. Povijesni pregled	4
3. Posjeti Aleksandra I. Karađorđevića Savskoj banovini	10
3.1. Pokušaji karizmatičke legitimacije vlasti	12
4. Grad Zagreb i gradsko zastupstvo 1929.-1934.	15
4.1. Pripreme za kraljev posjet 1931. godine	17
4.2. Kupnja palače Gjure Pongratza	18
4.3. Stanje u gradskom zastupstvu nakon mandata Stjepana Srkulja	21
5. Kraljevski par u Zagrebu	24
5.1. Pokušaj atentata na kralja Aleksandra I. Karađorđevića	29
6. Kraljevi posjeti mjestima izvan Zagreba	34
6.1. Analiza posjeta	35
7. Djelovanje nadzornog aparata	43
7.1. Analiza arhivskog sadržaja	45
8. Uloga propagande prilikom dočeka	53
9. Zaključak	60
10. Sažetak	62
11. Prilozi	64
12. Izvori i literatura	68

1. Uvod

Uspostava šestosiječanjske diktature, koju je uveo kralj Aleksandar I. Karađorđević 6. siječnja 1929. godine uvelike je utjecala na sve sfere političkog, kulturnog i svakodnevnog života tadašnje, novoproglašene Kraljevine Jugoslavije. Tim činom kralj je stremio micanju posrednika između njega kao kralja i naroda, što je dovelo do toga da su svi oblici vlasti bili centralizirani u njegovim rukama. Proklamiranjem integralnog jugoslavenstva kao službene ideologije kralj je težio izbrisati povijesne, kulturne, pa i geografske razlike među narodima, što je s obzirom na broj naroda koje su se nalazile u novoj državi i njihove dotadašnje odnose predstavljalo eksperiment koji je imao vrlo malo šanse za uspjeh.

Tome je uvelike doprinijela i činjenica da je uvođenjem diktature zabranjen rad svih političkih stranaka, uvedena cenzura i kontrola tiska, te se pojačao i policijski nadzor i teror, što nije utjecalo samo na političke protivnike koji su redom zatvarani pa i ubijani, već i na sveukupno stanovništvo. Sve težem stanju u državi doprinijela je i teška ekonomska i gospodarska situacija uzrokovana globalnom krizom.

Glavni cilj ovog rada je prikazati kako su kralj Aleksandar i njegova obitelj, s obzirom na gore spomenut kontekst, dočekani u Savskoj banovini i njenom glavnom gradu – Zagrebu od strane lokalne vlasti, ali i stanovništva, ovisno o mjestu koje je kralj posjetio. Također ću pokušati prikazati na koji su način njegovi posjeti utjecali na prirodu odnosa između vlasti, centrirane u Beogradu i zagrebačke gradske vlasti, ali i cjelokupnog hrvatskog naroda.

Rad je koncipiran na način da obrađuje sva tri kraljeva boravka u Savskoj banovini istovremeno, ovisno o tematici koje obrađuje određeno poglavlje. Za takav koncept sam se odlučila kako bi bilo lakše pratiti i usporediti eventualne promjene u odnosima svih strana uključenih u analizu ili promjena koje se tiču djelovanja određenog aspekta režimskog aparata.

Radi boljeg smještanja u povijesni kontekst prvo poglavlje rada donosi povijesni pregled diktature kralja Aleksandra s glavnim odrednicama, te opis političke situacije koja je tada vladala u Kraljevini Jugoslaviji. Za razumijevanje odnosa između gradske vlasti i kralja Aleksandra, utjecaja tih odnosa na samu organizaciju dočeka, te kraljevih aktivnosti prilikom posjeta Zagrebu važno je poglavlje o djelovanju gradskog zastupstva grada Zagreba.

Nadalje, u posebni poglavljima ću sagledati i analizirati na temelju dostupnih izvora i literature kakav je utjecaj imao državni aparat u stvaranju atmosfere prilikom dočeka, s posebnim osvrtom na *Odjel za državnu zaštitu* kao aparat za nadzor i kontrolu, te propagandni aparat čije

je djelovanje bilo najsnažnije u području tiska. Osim toga, osvrnut ću se i na pokušaj atentata na kralja koji se dogodio prilikom njegova posljednjeg duljeg boravka u Zagrebu u zimi 1933. godine i posljedice koje je on imao na unutarnju, ali i vanjsku politiku.

Glavni izazov prilikom pisanja ovog rada bila je velika količina arhivskog materijala sakupljenog u Hrvatskom državnom arhivu iz fonda Upravnog odjeljenja Savske banovine, te fonda Odjeljenja za državnu zaštitu koji je bilo potrebno organizirati te analizirati kako bi se mogao koristiti kao glavni izvor za poglavlja o kraljevim posjetima gradovima izvan Zagreba i djelovanju nadzornog aparata.

Još jedan od izazova s kojima sam se susrela prilikom pisanja je nedostatak literature o kraljevim posjetima Savskoj banovini gdje sam se uvelike oslanjala na arhivske materijale, te izdanja tadašnjih dnevnih tiskovina *Jutarnjeg lista* i *Novosti*, ali i sjećanjima iz memoara Ivana Meštrovića: *Uspomene na političke ljude i događaje* i Josipa Horvata: *Živjeti u Hrvatskoj; Zapisci iz nepovrata, 1900.-1941.*

Isto tako, s obzirom na oskudnu literaturu o djelovanju zagrebačke gradske uprave, uvelike mi je pomogao jedini kompletan rad na tu temu autora Gorana Hutinca: *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, te s obzirom na oskudnu literaturu na temu pokušaja atentata na kralja od strane ustaškog pokreta gdje sam se oslanjala na rad Tonka Barčota: *Nesuđeni atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat*. Rad koji mi je uvelike pomogao da sagledam kompletnu sliku i utjecaje diktature na sve sfere tadašnjeg društva je doktorski rad Christiana Axboea Nielsena *One State, One Nation, One King; The Dictatorship of King Aleksandar and His Yugoslav Project. 1929- 1935.*

2. Povijesni pregled

Kralj Aleksandar I. Karađorđević proglasio je diktaturu 6. siječnja 1929. godine. Tom činu su prethodila brojna zaoštavanja političkih odnosa unutar Kraljevine SHS. Naime, nakon ubojstva Stjepana Radića u Skupštini, kula karata koju su tako marljivo gradili zastupnici prethodnih godina se urušila, te je na vidjelo izašlo sve ono što u tadašnjoj kraljevini nije bilo pomirljivo niti rješivo kratkoročnim kompromisima. Kralj je, pritisnut sve češćim demonstracijama u Hrvatskoj, te nestabilnom političkom situacijom koja je ugrožavala njegov položaj odlučio na drastičan potez proglašenja diktature. Prethodno je pripremio teren pozvavši sve predstavnike važnih političkih opcija tadašnje Kraljevine kako bi im dao lažan privid o njihovom utjecaju na njegovu odluku, koju je on već odavno samostalno donio.¹ Prvi korak nakon proglašenja diktature bilo je raspuštanje Narodne skupštine, a kako bi ugušio isticanje nacionalnih različitosti i tako smanjio tenzije među narodima, kralj je zabranio sve organizacije s nacionalnim obilježjima.² U vješto pripremljenom govoru naciji opravdao je svoj čin potrebom za micanjem posrednika između sebe i naroda, te potrebom za stvaranjem političke okoline koja će omogućiti razrješenje nacionalnog pitanja i kako je naglasio, stati na kraj svim onim ljudima koji su zloupotrebljavali svoju političku moć. Ubrzo potom donesen je i *Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi* koji je u ruke kralju dao apsolutnu vlast, te ga lišilo bilo kakve odgovornosti za svoje političko djelovanje. Osim toga, kralj je bio zapovjednik vojne sile, te još značajnije, vrhovna zakonodavna vlast.³ Izvršitelja svojih planova kralj je pronašao u Petru Živkoviću, generalu koji je postavljen na mjesto predsjednika vlade, a osnovana je i režimska stranka; Jugoslavenska nacionalna stranka, čime je postalo jasno da će ionako zabranjena oporba imat vrlo ograničenu slobodu djelovanja. No, kako bi osigurao potporu javnosti i većine političkih stranaka, barem u prvo vrijeme, Aleksandar je u Živkovićevu vladu uključio i pripadnike drugih stranaka, te su se tamo našli i; dvanaestorica Hrvata, te Antun Korošec kao predstavnik Slovenske ljudske stranke. Nadalje, kako bi otklonio negativne elemente unutar institucija, te ustalio svoju vlast Aleksandar je zatvorio četiri ministarstva, a u mirovinu je poslao 50 ljudi; ministre i državne tajnike, te 35 generala. Uz to, donio je zakone koji su nametnuli strogu cenzuru, što je značilo da će se, ionako većinom politički nepismenoj javnosti servirati samo od vlasti odabrane informacije.⁴ Kako bi konačno praksa integralnog

¹ Ramet, Sabrina, *Tri Jugoslavije*, Golden Marketing, Zagreb, 2009, 122.

² Isto, 122.

³ Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918-2008*, EPH Liber, Zagreb 2008, 102.

⁴ Nielsen, Christian, *One state, One Nation, One King: , The Dictatorship of King Aleksandar and His Yugoslav Project 1929-1935*, doktorska dizertacija, Columbia University, Ann Arbour, 2002., 125.

jugoslavenstva zaživjela u mjeri kojoj se kralj nadao, u jesen 1929. promijenjeno je ime države, te se ona sada zvala Kraljevina Jugoslavija. Korak dalje je bio preustroj banovina sada nazvanih prema rijekama, čime bi, dajući im imena po geografskim obilježjima uklonio sve isticanje nacionalnosti, te povijesnih razlika i posebnosti. Takvim preustrojem većina današnje Hrvatske je potpala pod Savsku banovinu sa središtem u Zagrebu. Prilikom određivanja granica posebna pažnja se posvetila tome da se unutar jedne banovine nađe etnički i vjerski miješano stanovništvo.⁵ Tako je nastalo 9 banovina; Dravska, Savska, Dunavska, Vrbaska, Primorska, Drinska, Moravska, Zetska i Vardarska kojima je bio cilj potaknuti stanovništvo na otklanjanje razlika među sobom i zajedništvo u duhu jugoslavenstva. Christian Nielsen u svojem doktorskom radu ističe da su kraljevi postupci, počevši od zakona kao legitimnih sredstava za nametanje vlastite volje, bili motivirani postizanjem četiri cilja; sabrati svu vlast u jedno administrativno središte što vodi potpunoj centralizaciji prema Beogradu, uspostavljanje kraljevskog apsolutizma u kojem nema vlasti iznad kralja, očuvanje takvog nametnutog poretka, te konačno, jedinstveni zakonski okviri koji do tada nisu postojali u zemljama koje su propadale raznim političkim sistemima, a koji su poticali uspostavljanje i održavanje nacionalnog i državnog jedinstva.⁶

Kralj je bio svjestan da njegove ideje i težnje neće zaživjeti u političkom okruženju gdje se sve njegove odluke preispituju i ovise o drugim političkim opcijama. Iz tog je razloga, usprkos svojem nastojanju da sebe i diktaturu prikaže kao jedino i najbolje moguće rješenje kako za političku budućnost tako i cjelokupni narod Jugoslavije pribjegao represivnim metodama u obračunu sa političkim protivnicima. U prvim mjesecima nakon proglašenja diktature kralj je uživao potporu ili bar prešutno odobravanja većine značajnih političara koji su potaknuti kraljevim interesom za njihove zahtjeve prije proglašenja diktature smatrali da su sada napokon dobili priliku da aktivno, uz kralja sudjeluju u krojenju vlasti prema svojim načelima. Tako je i sam Maček rekao da je „*lajbek napokon otkopčan*” misleći kako kralj sada ima priliku zakopčati ga kako se spada nakon posljedica uzrokovanih donošenjem Vidovdanskog ustava.⁷ Osim političara, kralj je imao i potporu naroda što dokazuju izvještaji stranih veleposlanstva o stanju u zemlji tih dana. Tako Britansko veleposlanstvo izvještava kako je hrvatski narod napokon odahnuo i pozdravio apsolutnu kraljevu vlast nadajući se boljitku za sebe. Nadalje, slični izvještaji su pristizali iz drugih dijelova Hrvatske, Slovenije i Dalmacije, iz raznih

⁵ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 109.

⁶ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, 126-127.

⁷ Goldstein, 103.

gospodarskih i političkih krugova, svi su vjerovali u bolje sutra.⁸ No taj optimizam nije dugo potrajao i kralj je ubrzo počeo djelovati protiv opozicije organizacijom posebnog dijela policije koja se trebala nasiljem i zastrašivanjem boriti protiv političkih disidenata.⁹ Uhićenja su započela već u travnju, a prvi je bio Dragoljub Jovanović, vođa lijevog krila Zemljoradničke stranke. Te godine je uhićen i Svetozar Pribičević, te bačen u kućni pritvor, a ubrzo se pod optužbama našao i sam Maček. O kraljevu postupanju sa političkim protivnicima svjedoči i činjenica da je samo između 1929. i 1930. protiv 357 komunista vođeno 36 parnica¹⁰, a do kraja 1932. godine u tzv. bijelom teroru je ubijeno 382 komunista, što će uvelike oslabiti komuniste, ali istovremeno će postaviti temelje za kasniji uspjeh s obzirom da su tada uživali potporu dijela javnosti zbog svoje beskompromisne borbe protiv diktature.¹¹ Mnogi su pobjegli u emigraciju, a među njima i budući vođa ustaškog pokreta, Ante Pavelić koji je potporu svojim težnjama našao u Italiji. Zahvaljujući tome, ustaše će kasnijih godina odigrati značajnu ulogu prilikom kraljeve posjete Zagrebu.

S vremenom je kralju Aleksandru postalo jasno da ne može održavati privid o funkcionalnosti države, i da sve jače nezadovoljstvo kako građana i seljaka, tako i političkih i gospodarskih krugova neće moći samo tako utišati. U političkoj tišini koja je vladala početkom 30-ih godina 20. stoljeća sve jače su se čuli glasovi nezadovoljnih, a s vremenom su oni dopreli i izvan granica Kraljevstva. Osim toga, u državu se polako uvlačila gospodarska kriza, rasla je nezaposlenost, stagniralo je gospodarstvo, čime je postalo jasno da će se nezadovoljstvo uskoro proširiti na sve sfere društva. Krizom je osobito bila pogođena Hrvatska koja je uspostavom diktature i jačanjem centralizma u Beogradu, skupa sa Slovenijom i Vojvodinom morala plaćati dvostruko veće poreze od onih u Srbiji što je direktno utjecalo na stagnaciju cjelokupnog gospodarstva i kvalitete života.¹² Vrhunac gospodarske krize, ali i prelijevanja moći u Beograd bio je svakako slom Prve hrvatske štedionice u Zagrebu 1931. godine čime primat u financijama preuzima 5 vodećih beogradskih banaka.¹³

Ubojstvo cijenjenog povjesničara Milana Šufflaya koji je postao žrtva represivnog režima kralja Aleksandra je proširilo glas o stanju u državi ne samo u inozemnim političkim krugovima, nego

⁸ Nielsen, 132-133.

⁹ Ramet, *Tri Jugoslavije*, 123.

¹⁰ Isto, 123.

¹¹ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 113.

¹² Cipek, Tihomir, "Stoljeće diktatura" u Hrvatskoj u *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2006., 287.

¹³ Kolar-Dimitrijević, Mira, "Hrvatska u prvoj Jugoslaviji- bitne značajke" u *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2006., 207.

i među uglednim znanstvenicima koji su tom prilikom poslali prosvjednu notu koju ni sam Aleksandar nije mogao zanemariti.¹⁴

Suočen sa sve većom eskalacijom općeg nezadovoljstva, kralj je u ljeto 1931. godine donio novi Ustav uz koji je uveo Dvodomni parlament mimo kojeg je mogao djelovati u iznimnim okolnostima.¹⁵ Iako je politička djelatnost bila dopuštena, uvelike je bila ograničena. Osim tih, nikakve druge značajne promjene nisu se dogodile budući da je administrativno uređenje države ostalo isto, kao i činjenica da je kralj još uvijek u svojim rukama držao apsolutnu vlast. Nadalje, iako je sam Ustav jamčio slobodu tiska i okupljanja, prijašnji zakonodavni akti su još uvijek bili na snazi tako da su se u konačnici međusobno poništavali, te nikakvih stvarnih promjena u praksi nije bilo.¹⁶ Iako je Ustav proklamirao jugoslavenski nacionalni unitarizam kao službenu ideologiju, pogled u stvarno stanje stvari u državi je jasno pokazivalo da u stvarnosti on ne funkcionira kako bi trebao, te da su različitosti umjetno spojenih naroda neizbrisive. Shodno tome kralj je bio prisiljen donošenjem Ustava ublažiti diktaturu, ako nikako drugačije stvarajući lažnu sliku u javnosti.¹⁷ Krajem iste godine u Kraljevini su organizirani izbori za Narodnu skupštinu kao pokušaj da se revitalizira politički život u Banovinama, te pruži šansa građanstvu, barem punoljetnim muškarcima, da sudjeluju u krojenju političke situacije u zemlji. No, bez obzira na to izbori za skupštinu su uvelike bili unaprijed određeni činjenicom da je na izbore mogla izaći samo ona stranka koja je skupila dovoljan broj potpisa od kojih su potpisnici morali biti iz svih 305 kotara tadašnje Kraljevine, što je dovelo do samo jedne kandidacijske liste, one režimske.¹⁸ S obzirom da je takav način uvelike ograničavao sastavljanje kandidacijskih lista i sudjelovanje stranaka koje nisu bile režimske, većina opozicije se pobunila prije održavanja izbora u studenom 1931. godine ističući da je novi Ustav onemogućio ljudima glasanje za kandidate po svojem izboru. U prosincu 1931. godine vlast je uspjela formirati režimsku stranku pod imenom Jugoslavenska radikalno-seljačka demokracija, očito sastavljenog od riječi preuzetih iz naziva vodećih oporbenih stranaka. Tjedan dana nakon prvog zasjedanja novo oformljene Skupštine, 15. prosinca, stranka je predstavila svoj program u kojem je kao cilj istaknula širenje ideja jedinstva jugoslavenskog naroda i potreba da se ideje o jednakost naroda

¹⁴ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, 298.

¹⁵ Isto, 136.

¹⁶ Ramet, *Tri Jugoslavije*, 127.

¹⁷ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 136.

¹⁸ Isto, 137.

unutar Kraljevine promiču unutar obrazovnog sustava, kako bi kolale u "krvi i žilama omladine".¹⁹

Osoba koja nije uspjela opstati u politički turbulentnim godinama Kraljevine je bio premijer Živković koji je posao meta čestih kritika, te je zbog svoje nesposobnosti da organizira vlastiti kabinet bio nepopularan među narodom. Iz tog razloga kralj Aleksandar ga je smijenio u travnju 1932. i na njegovo mjesto je postavio Vojislava Marinkovića koji će se na toj poziciji zadržati vrlo kratko da bi nakon tri mjeseca na njegovo mjesto došao Milan Srškić.²⁰ Da se radilo o teškoj poziciju unutar ustroja vlasti dokazuje i činjenica da smjenama tada nije bio kraj, te da je kroz tu poziciju prošla još jedna osoba prije nego ju je zauzeo Bogoljub Jevtić, i to neposredno nakon atentata na kralja Aleksandra.²¹ Osim stalnih smjena ministara, kralj se suočio i sa nestabilnošću unutar vlastite režimske stranke. Naime dio hrvatskih zastupnika je unutar stranke oformio *Narodni seljački klub* što je dalo naslutiti da je na pomolu stari kamen spoticanja - odvajanje unutar stranke prema načelima narodnosti što vodi nestabilnostima u hrvatsko-srpskim odnosima, raspadu same stranke, te konačno i urušavanju čitavog režima.²² Sami temelji vlasti su počeli pucati, te je to dalo naslutiti početak kraja.

Dok se kralj koncentrirao na sređivanje političke situacije nakon izbora u Beogradu, politička opozicija nije mirovala. Čelnici vodećih opozicijski stranaka: Davidović (demokrati), Spaho (JMO), Stanojević (radikali), Jovanović (zemljoradnici), te Maček kao predstavnik HSS-a i Pribičević SDS-a su održavali redovne kontakte pokušavaju pronaći način da utječu na vlast u Beogradu. No kako je vlast uvidjela da je Maček prijetnja njenom opstanku, izdan je u siječnju 1933. nalog za njegovo uhićenje jer je potpisao Zagrebačke punktacije koje je dva mjeseca ranije sastavio Trumbić.²³ Maček je predstavljao toliko prijetnju, ne zbog svojeg djelovanje nego zbog svoje sposobnosti da ujedini Hrvate u borbi za zajedničku stvar. Osim protiv njega pokrenut je i proces protiv pripadnika Zemljoradničke i Demokratske stranke koji su optuženi za raspačavanje proturežimskih letaka. Vlast se sa sve većim djelovanjem opozicije i rastom nezadovoljstva borila represijom i nasiljem, te su politički procesi karakteristični za to razdoblje, ali i slučajevi fizičkih napada koji su često završavali smrću političkih protivnika iz redova opozicije. Među njima su bili i predsjednik HSS-a Josip Predavec, te Milan Šufflay

¹⁹ Nielsen, 398.

²⁰ Ramet, *Tri Jugoslavije*, 132.-133.

²¹ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 138. Radi se o Nikoli Uzunoviću koji je prethodio Jevtiću na spomenutoj poziciji.

²² Nielsen, *One State, one Nation, one King*, 401.-402.

²³ Ramet, 130.

poznati hrvatski akademik, a na Milu Budaka je izvršen pokušaj atentata.²⁴ Zahvaljujući takvom *modus operandi* vlasti prema političkim protivnicima, velik dio njih je pobjegao u emigraciju u kojoj su nastavili politički djelovati, zbog čega će se razviti, i tih godina uvelike ojačati, i ustaški pokret. Slijedom događaja oni će na kraju prilikom kraljeva posjeta Marseilleu 9. listopada 1934. presuditi kralju Aleksandru zajedno sa VMRO-om, revolucionarnim makedonskim pokretom. Metak koji je ubio kralja je ispalio Veličko Kerin, pripadnik VMRO-a, a on je djelovao prema naputku Ante Pavelića, vođe ustaškog pokreta koji se nadao da će atentat na kralja dovesti do raspada Kraljevine Jugoslavije. No, to se nije dogodilo, te je Hrvatska zajedno s ostatkom Jugoslavije ušla u novo poglavlje međusobnih odnosa koje će naposljetku dovesti do njenog raspada nakon njemačkog napada 1941. godine.

²⁴ Ramet, 131.

3. Posjeti Aleksandra I. Karađorđevića Savskoj banovini

Kralj Aleksandar I. Karađorđević je u vrijeme diktature, od 1931.-1934. godine u četiri navrata posjetio Savsku banovinu. Njegovi posjeti su prvenstveno bili tadašnjem administrativnom središtu banovine - Zagrebu, s više opuštenim prizvukom, nego s ciljem obavljanja administrativnih poslova, iako su uvijek uključivali razne audijencije što političara, a što poznatih ličnosti toga doba. U više navrata kralj je svoj boravak u Zagrebu iskoristio za jednodnevne posjete drugim dijelovima banovine, te je između ostalog obišao: Hrvatsko Zagorje, Podravinu i Bilogoru, te Liku i Kordun.²⁵

Prvi posjet Savskoj banovini nakon proglašenja diktature bio je početkom 1931. godine. Kralj je zajedno s kraljicom Marijom posjetio Zagreb, gdje je boravio od 25. siječnja do 4. veljače te godine. Tom prilikom je kralj jednodnevnim izletima automobilom, samostalno ili u društvu kraljice, posjetio i neka od mjesta u okolini Zagreba; Amruševo, Klinča selo, Jastrebarsko i Samobor.²⁶

Iste godine je kralj ponovno posjetio Savsku banovinu. Iako je boravio u Zagrebu od 31. svibnja do 14. lipnja kralj je u tom periodu obišao sve veće gradove sjeverozapadnog dijela Savske banovine. Svoju turneju je započeo u Sesvetama 1. lipnja, od kuda se zaputio u Zlatar, Mariju Bistricu, Veliko Trgovišće, Krapinu i Radoboj.

Dva dana kasnije, 3. lipnja, obišao je Podravinu i Prigorje gdje su bili organizirani službeni dočeci, ali je usprkos detaljnom planu puta kralj je često znao neplanirano zaustaviti vozilo kako pozdravio mještane okolnih sela. Tog dana je posjetio Vrbovec, Križevce, Koprivnicu, Novigrad, Virje, Đurđevac, Bjelovar, Čazmu, Kloštar, te na povratku Dugo selo.²⁷

Na treće putovanje koje je počelo 5. lipnja 1931. kralj se s brojnim uglednicima bez kraljice zaputio u sva veća mjesta Hrvatskog Zagorja. Tom prilikom je posjetio Sveti Ivan Zelinu, Novi Marof, Varaždin, Ivanec, Sveti Križ Začretje, Oroslavlje i Donju Stubicu.²⁸

²⁵ Zaključak donesen na temelju obrađene arhivske građe u razdoblju od 1930.- 1934. godine u Hrvatskom državnom arhivu, Odjeljenje Savske banovine i Odjeljenje za zaštitu države, te na temelju tiskovina iz tog razdoblja; Novosti i Jutarnjeg lista.

²⁶ Hutinec, Goran, *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, 2011., Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 118.-120.

²⁷ HDA, SB, OZZD; kutija 4, 1931.

²⁸ Isto.

Već nakon dva dana, 7. lipnja, posjetio je Sisak, Petrinju, Vrginmost, Karlovac i manja okolna mjesta; Glinu, Topusko, Vojnić i Draganić gdje su za kralja također bili organizirani službeni dočeci.

Zadnje putovanje Savskom banovinom te godine je kako *Jutarnji list* izvještava, obuhvaćalo posjete Gospiću, Plitvičkim jezerima, Otočcu, Josipdolu i Ogulinu sa zaustavljanjima u manjim mjestima po putu, kao što su; Medak, Donji Lapac, Prijeboj, Korenica, Vrhovine i Brinje.²⁹

Kralj i kraljica nisu ponovo posjetili Savsku banovinu sve do proljeća 1933. godine kada je kraljica s prestolonasljednikom Petrom, te kraljevićima Tomislavom i Andrejom posjetila Primorje. Proboravili su tamo skoro dva mjeseca, od 12. svibnja do kraja lipnja³⁰ u Novom Vinodolskom na odmoru gdje bi često pohodili obližnja mjesta ili primali u audijenciju razna društva.³¹

Tom prilikom kralj Aleksandar nije bio s njima, ali je ponovo došao u Savsku banovinu u srpnju iste godine prilikom putovanja na Bled. To je bio jedini put da nije boravio u Zagrebu, već isključivo na Plitvičkim jezerima od 19. srpnja do 27. istog mjeseca.³² Za vrijeme tog posjeta, kralj je u tri navrata odlazio u obližnju Bosnu u posjet raznim znamenitostima, te je 25. srpnja posjetio Karlobag gdje se ukrcao na krstaricu "Dalmacija" kojom je otplovio do Senja, usput posjetivši Rab, da bi se autom vratio natrag istog dana u Plitvice.³³

Kralj je posljednji put prije svoje smrti posjetio Zagreb sa kraljicom Marijom u prosincu 1933. godine. Taj posjet će ostati zapamćen po dva događaja. Prvi je posjet grčkog premijera na službenu audijenciju kod kralja Aleksandra u njegovoj rezidenciji u Zagrebu, čime će se Zagreb prvi puta dokazati kao jedna od kraljevih prijestolnica i mjesta gdje kralj obavlja tekuće poslove.³⁴ Drugi je pak, neuspjeli atentat na kralja Aleksandra kojeg su organizirao ustaški pokret.

²⁹ Jutarnji list, "Put Njegova Veličanstva Kralja po Lici", Zagreb, 19. lipnja, 1931., str. 1.-3.

³⁰ Kao posljednji datum koji se spominje u izvještaju u arhivskoj građi je 28. lipnja, iako se ne spominje datum točnog odlaska kraljeve obitelji iz Savske banovine tog ljeta.

³¹ HDA, SB, OZZD; kutija 141, 1933.; Novosti, "Hrvatsko primorje oduševljeno dočekuje Nj. Vel. Kraljicu Mariju i Kraljeviće", 13. svibanj, 1933., str. 1.-4.

³² HDA, SB, OZZD; kutija 145., 1933.; Novosti, "Nj. Vel. Kralj na Plitvicama", 20. srpnja, 1933, str.1.

³³ Novosti, "Kralj na Jadranu", 26. srpnja, 1933., str. 1-2.

³⁴ Novosti, "Prva diplomatska posjeta koju će kralj obaviti u drugoj prestolnici Jugoslavije- Zagrebu", 21. prosinac, 1933. str 1.

3.1. Pokušaji karizmatičke legitimacije vlasti

Proglasivši diktaturu 6. siječnja 1929. godine, kralj Aleksandar I. Karađorđević uveo je apsolutizam, odnosno centralizaciju sve vlasti u svojim rukama, kao nositelj monarhije. Kralj je tog dana proglasom ustvrdio da; „*je došlo vrijeme kada više ne može biti posrednika između naroda i kralja*“, te „*da je njegova sveta dužnost da svim sredstvima sačuva Državno i Nacionalno jedinstvo*.“³⁵ čime je ne samo uzdignuo sebe iznad dotadašnjeg političkog poretka, već je sebe okarakterizirao kao spasitelja svih naroda koji su se do tada nalazili u Kraljevini Jugoslaviji.

Nielsen u svom dijelu *One State, One Nation, One King* ističe da je Aleksandar sebe vidio u skoro pa božanskim razmjerima, te je smatrao da mu je zadaća uzdignuti Jugoslaviju kao feniksa iz pepela Prvog svjetskog rata.³⁶ Na taj način režim se povezao sa osobom kralja koji je jedini bio sposoban procijeniti i provoditi, što je za narod i državu najbolje.³⁷ Uz to, kralj je u svojem proglasu prilikom proglašenja diktature apelirao na emocije onih kojima se obraćao objasnivši da on tu zadaću nevoljko preuzima, te da je u njegovom cilju što kraće zadržati zemlju u takvom političkom poretku. Time je svojem činu dao jaku požrtvovnu notu što je olakšavalo narodu da suosjeća sa njime.

Osim spomenutog, kao prednost diktature su isticali i depolitizaciju, odnosno oslanjanje samo na zakone prilikom donošenja odluka, bez favoriziranja, čak i na administrativnim razinama, čije je djelovanje imalo najviše posljedica na građanstvo i seljaštvo. Takvo je postupanje pretpostavilo otklanjanje svih razlika po vjeri ili nacionalnosti što je obećavalo jednakost za sve narode Kraljevine Jugoslavije, ono što su Hrvati već dugo vremena priželjkivali.

Uz to, popularnosti novog režima je doprinijelo i donošenje *Zakona o suzbijanju zloupotreba u službenoj dužnosti*, donesen u ožujku 1929. godine što je bilo prijeko potrebno za zemlju u kojoj je cvjetala korupcija na svim razinama, i u kojoj se ništa nije moglo obaviti bez potplaćivanja službenika.³⁸ Ubrzo je donesen program vlade koje je uključivao i mjere unutar pravnog sustava, osobito sudstva, a isključivao bi utjecaj politike u procesu donošenja pravnih odluka, odnosno planirano je uspostavljanje pravnog sustava unutar kojeg bi svi bili jednako pred zakonom.³⁹

³⁵ Nielsen, *One State, one Nation, One King*, 124.

³⁶ Isto, 117.

³⁷ Cipek, *Stoljeće diktature*, 289.

³⁸ Nielsen, 148.

³⁹ Isto, 154.

Iako je režim detaljno pripremio zakone koju su trebali poboljšati kvalitetu birokratskog i pravnog sustava u Kraljevini Jugoslaviji do te razine da bi to osjetili stanovnici svih krajeva zemlje bez obzira na vjeru i narodnost, u praksi to nije bilo tako. No, bez obzira na činjenicu da su se građani i seljaci svakodnevno susretali s nepravdama u sistemu koje su im otežavale život, oni su i dalje svoju vjeru polagali u Kralja i njegovu vladavinu.

Christian Nielsen nudi obrazloženje zašto je narod usprkos svemu tome u velikoj većini ipak s entuzijazmom i oduševljenjem dočekivao kralja recitirajući mu pjesme, slaveći ga i hvaleći. Naime, to je pojava, koja se često zbiva u razdobljima diktature, a mnogim vladarima je omogućila da održe svoj oblik vladavine kroz vremena velikih, kako ekonomskih i gospodarskih, tako i političkih padova i pogrešaka. Zaštićeni svojim sistemom i propagandom, diktatori su u umovima svojih podanika bili nepogrešivi, oni koji ne samo da nisu dopuštali te nepravde, već ih nisu bili ni svjesni. Tako bi oni pogođeni nekom nepravdom često našli opravdanje u rečenici: „*Kada bi samo kralj znao.*“⁴⁰

Karakteristično je za vrijeme velikih političkih prevrtanja, kada je budućnost neke zemlje neizvjesna, da se pojavljuju oblici karizmatičke vlasti, koje se najčešće pak manifestiraju u raznim oblicima diktature. To se događa jer su u tim trenucima, kada legitimnost političkog poretka dođe u pitanje, mase bile sklone okrenuti se nekome s karizmatičnim osobinama tko iskorištava emotivnu komponentu stanja u kojem se mase u takvim državama nalaze.⁴¹ Postavljajući kralja kao imperativ za spas države i naroda, režim je pokušao njegovu diktaturu temeljiti na karizmatičkoj legitimaciji.⁴²

Još je poznati sociolog Max Weber ustvrdio važnost karizme u pojedinim političkim poredcima, osobito diktaturama gdje se vlast jednog čovjeka temelji na njegovoj sposobnosti da ljude uvjeri u svoje božansko poslanje.⁴³ Osim toga, Robert Blažević u svom radu *Stigma i karizma* ističe da je karizmatička vlast karakteristična za patrijarhalne oblike vlasti gdje je društvo još uvijek na civilizacijskim nižem stupnju razvoja što podrazumijeva i nižu pismenost i stupanj obrazovanja.⁴⁴

Vladimir Dedijer, pišući s komunističkih pozicija u svojoj *Povijesti Jugoslavije* opisuje kralja kao čovjeka autokratskog temperamenta, koji nevoljko dijeli svoju vlast, a često je agresivan u

⁴⁰ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, 163.-164.

⁴¹ Blažević, *Stigma i karizma*, 129.-130.

⁴² Cipek, *Stoljeće diktature*, 289.

⁴³ Blažević, 129.

⁴⁴ Isto, 130.

ophođenju s ministrima i onima koji su bili ispod njega na političkoj ljestvici.⁴⁵ No u ophođenju s hrvatskom opozicijom neposredno prije proglašenja diktature kralj je bio umjeren u svojem nastupu, dajući svakome od predstavnika oporbenih stranaka nadu da će se nešto promijeniti u njihovu korist, pa tako i Mačeku. Tako je prilikom njegove audijencije koja je prethodila proglašenju diktature kralj izjavio: „*Uzet ću stvar u svoje ruke da bih zadovoljio Hrvate jer ja isto tako želim da budem i hrvatski kralj.*”⁴⁶ Kralj kasnije neće ispuniti svoje obećanje Mačeku, te će uvesti i zabranu djelovanja stranaka čime su Mačekova nastojanja zaustavljena.

No, kralj neće odbaciti svoja nastojanja da bude hrvatski kralj, prihvaćen od naroda, što će se pokazati i tijekom njegovih posjeta Savskoj banovini gdje je koristio svaku priliku da bi pokazao prividnu brigu za hrvatski narod, osobito 1931. godine kada tijekom ljetnih mjeseci obilazi mnoge njene veće gradove i manja mjesta. Njegova nastojanja će u početku biti uzvraćena s hrvatske političke scene sklone režimu, ali isto tako i od većine građanstva i seljaštva koje je kralj susretao putujući. Izvješća koja prenosi britanskom veleposlanstvo o prilikama u Hrvatskoj nakon proglašenja diktature svjedoče; „*o kompletnoj zahvalnosti zbog promjene situacije i najveće divljenje za Kralja, koji je sada bez sumnje, hrvatski idol.*”⁴⁷ Svemu tome je uvelike pridonosila činjenica da je kralj iza sebe imao razrađeni propagandni aparat koji je takvu sliku održavao u javnosti o čemu će više govora biti u sljedećem poglavlju.

⁴⁵ Lee, J. Stephen, *European Dictatorships, 1918-1945*, Routledge, New York, 2008. 324.

⁴⁶ Pribičević, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Globus, Zagreb, 1990, 86.

⁴⁷ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, 133.

4. Grad Zagreb i gradsko zastupstvo 1929.-1934.

Uspostavom diktature kralja Aleksandra, te proglašenjem Kraljevine Jugoslavije odnosi između dva najsnažnija ekonomska, gospodarska i politička središta u Kraljevini, Beograda i Zagreba su se uvelike promijenili. S diktaturom je uvedena i snažnija centralizacija čime je Zagreb, iako je u područjima ekonomskog i gospodarskog razvoja dotad imao primat nad Beogradom, pada u drugi plan. To se je ponajviše osjetilo u pitanjima autonomije od državne vlasti, odnosno mogućnostima razvoja, te djelovanjima u svim sferama društva i politike izdvojeno od uprave na razini države. Zagrebu je njegov podređeni položaj priskrbio *Zakon o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja* donesen 1929. godine. Tim zakonom je Beograd izuzet iz ustroja vlasti banovina i tretiran kao zasebna politička jedinica što mu je donijelo niže porezno opterećenje s izuzećem od plaćanja banskih nameta koje su ostali gradovi Kraljevine Jugoslavije bili obvezni plaćati.⁴⁸ Emancipacija Beograda od banske vlasti, ali i njegov povlašteni položaj konačno je potvrđen dugo očekivanim *Zakonom o gradovima* iz 1934. godine kojim Beograd uživa primat na svim ostalim gradovima Kraljevine. Već od početka diktature se osjećaju težnje gradske vlasti za uspostavit Zagreb kao druge kraljevske prijestolnice koje ne bi u mnogočemu zaostajala za centrom političke vlasti- Beogradom.

U takvim okolnostima je Gradska općina slobodnog i kraljevskog grada Zagreba formirala svoje djelovanje i nastojanja da i Zagreb zauzme istaknutije mjesto na karti Kraljevine koje bi ga stavile uz bok Beogradu. Kako bi objasnili raspoloženje u kojem je vlast grada Zagreba dočekala kralja prilikom njegov posjete 1931. važno je definirati njen ustroj te neposredne ciljeve njihova političkog djelovanja.

Uvođenje šestosiječanjske diktature je uvelike utjecalo i na promjene u gradskoj vlasti grada Zagreba koje su nametnute donošenjem novih zakona pod direkcijom kralja i ministarstva unutrašnjih poslova. Gradski statut koji je bio u primjeni od 1896. godine je promijenjen donošenjem *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o opštinama* 12. 02. 1929. godine.⁴⁹ Do tada je Gradsko zastupstvo bilo najviše samoupravno tijelo općine, da bi donošenjem novih zakona ono bilo okrnjeno, te podložno ministarstvu unutrašnjih poslova. Te promjene su uvelike utjecale i na položaj gradskog načelnika koji se od proglašenja diktature zajedno sa

⁴⁸ Hutinec, Goran, *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, 2011., Zagreb, 30.-31.

⁴⁹ Kolar-Dimitrijević, Mira, "Socijalno-ekonomska politika gradske općine Zagreba s obzirom na položaj radničkog stanovništva od velike svjetske krize do početka Drugog svjetskog rata", *Povijesni Prilozi* 2 (1), Zagreb, 1983., 172.

gradskim zastupstvom bira kraljevim ukazom na prijedlog ministra unutrašnjih poslova, tada Petra Živkovića. Sve to je utjecalo na odnos političkih snaga unutar zastupstva jer je takva zakonska regulativa oslabila opoziciju koja na položaje u gradskom zastupstvu nije ni mogla doći zbog svoje nepoćudnosti ili pak vlastitim odabirom bojkota sjednica na kojima se većina odluka ionako donosila administrativno bez konstruktivnih rasprava.⁵⁰

Nakon uvođenja diktature kralj Aleksandar je načelniku Stjepanu Srkulju dao dopuštenje za rad zastupstva grada Zagreba⁵¹ čiji su dotadašnji članovi sami odlučivali o tome da li će ostati aktivni zastupnici ili će pak napustiti svoje funkcije.⁵² Kako su sve organizacije s nacionalnim predznakom bile zabranjene uvođenjem diktature nikakva stranačka konsolidacija članova nije postojala tako da su zastupnici odlučivali isključivo prema svojim političkim tendencijama.

Najvažniji položaj u gradskoj vlasti međuratnog razdoblja svakako je obnašao sam gradonačelnik grada Zagreba, te su njegovi prijedlozi pukom formalnosti prelazili u službene odluke gradskog zastupstva.⁵³ Gradonačelnici koji su djelovali u tom razdoblju su: Stjepan Srkulj (1928.-1932.), Ivo Krbek (1932.-1934.) i najkraće Rudolf Erber (1934.-1936.)⁵⁴

Od nabrojenih je svakako najznačajniji Stjepan Srkulj kao gradonačelnik Zagreba u vrijeme posjeta kralja Aleksandra Zagrebu 1931. godine kada je gradsko zastupstvo donijelo niz značajnih odluka kako bi udovoljili kralju, te barem u nekoj mjeri opravdala zagrebački status kraljevskog grada koji on kao ispraznu titulu nosi od uspostave Vidovdanskih ustava u lipnju 1921. godine.

Mira Kolar-Dimitrijević u svom radu naglašava da je Stjepan Srkulj proglašen gradonačelnikom Zagreba zato što je kao vođa Hrvatske zajednice bio politički podoban vršiti funkciju tog nivoa, a kao političar je bio sklon kompromisima što je vlasti omogućilo da se koncentrira na nepodobne elemente kao što su bili komunisti.⁵⁵ Pošto su sva imenovanja koja su dolazila direktno iz Beograda pogodovala vrhovnoj vlasti, Srkulju je tada pružena prilika da učini sve u svojoj moći kako bi udovoljio kralju, što će kasnije uvelike usmjeriti njegovo političko djelovanje i donošenje odluka vezanih uz razvoj grada Zagreba, često na štetu samog grada i njegovih stanovnika.

⁵⁰ Kolar-Dimitrijević, *Socijalno-ekonomska politika gradske općine Zagreba (...)*, 172.

⁵¹ Koje se velikom većinom barem u prvim danima sastojalo od zastupnika koji su bili njeni članovi i prije proglašenja diktature.

⁵² Hutinec, *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju*, 107-108.

⁵³ Kolar-Dimitrijević, 172-173.

⁵⁴ Isto, 173.-203.

⁵⁵ Kolar-Dimitrijević, *Socijalno-ekonomska politika gradske općine Zagreba (...)*, 174.

Osim toga, 14. veljače 1929. je kraljevim ukazom postavljena nova gradska uprava na prijedlog Petra Živkovića koja je omogućavala veću kontrolu središnje vlasti nad gradskom upravom. U takvom ozračju je sve bilo spremno za prvi kraljev posjet Zagrebu u svibnju 1929. godine koji je otkazan zbog nekoliko terorističkih akcija koje su izvršili frankovci, te ubojstva Tonija Schlegela.⁵⁶ Takva situacija je zagrebačko zastupstvo dovelo u nezavidan položaj kod beogradskog režima s obzirom da su neki od frankovaca uključenih u ta zbivanja sjedili u gradskom zastupstvu. Nakon tih događaja, gradska vlast, a osobito Srkulj usmjerit će svoja nastojanja prema udobrovoljavanju kralja i centralne vlasti u Beogradu.

4.1. Pripreme za kraljev posjet 1931. godine

Pripreme za kraljev dolazak su se odvijale u dvije sfere; jedna je bila osigurati kralju rezidenciju u kojoj bi boravio tijekom posjeta, što je Srkulj smatrao ključnim korakom na putu Zagreba da postane jednom od kraljevskim prijestolnica, što su Beograd i Slovenija, gdje je kralj već imao rezidencije, bili. Drugo je pak bilo pokazati kralju da ne postoji sumnja u vjernost hrvatskog naroda njegovoj kruni, niti u njegovu ideju jugoslavenstva koja bi brisala granice među narodima, osobito Hrvatima i Srbima. S obzirom da je kralj u svojem naumu da prvi puta posjeti Zagreb bio spriječen atentatom na Tonija Schlegela od strane frankovaca što je jasno pokazalo kralju da u Savskoj banovini postoje politički elementi koji su spremni služiti se ekstremnim sredstvima kako bi dosegli svoje političke ciljeve, potpuno suprotne Aleksandrovima, zastupstvo grada je naumilo slanjem raznih delegacija u Beograd postaviti temelje za kraljev posjet Zagrebu.⁵⁷

Prva delegacija koja je poslana u Beograd 19. listopada 1929. godine u audijenciju kod kralja Aleksandra sastojala se mahom od seljaka tadašnjih zadruga u Zagorju. Prilikom tog posjeta seljaci su čitali unaprijed pripremljene govore u kojima su veličali uspostavu diktature, te samog kralja, naglašavajući da se nadaju da će kralj uskoro posjetiti Savsku banovinu kako bi svi ostali Hrvati dobili priliku vidjeti ga u živo.⁵⁸ Na taj način vlast je htjela pokazati da je i "mali" čovjek uz kralja, da je prihvatio njegovu diktaturu i jugoslavenstvo ne samo pasivno, već sa entuzijazmom koji se rijetko kad može susresti kod seljaka koji jedva preživljava usred krize i slabe razvijenosti agrarnih dijelova zemlje.

⁵⁶ Kolar-Dimitrijević, *Socijalno-ekonomska politika gradske općine Zagreba (...)*, 174.

⁵⁷ Hutinec, *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju*, 111.

⁵⁸ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, 188.

Osim toga, seljaci su imali priliku putovati Srbijom u agrarne dijelove zemlje kao što je Šumadija, te tamo razgovarati sa drugim seljacima koji su držali govore kojima su odavali počasti „*seljačkoj braći Jugoslavenima iz Hrvatske*“.⁵⁹

Takvi posjeti su se nastavili idućih godina, a delegacije su pristizale iz svih banovina Kraljevine da bi odale počast kralju na već ustaljeni način, dodajući elemente u svoje govore za koje su smatrali da će najbolje dokazati vjernost kralju. Tako je delegacija Hrvata pristigla na dvor sljedećeg mjeseca iste godine kralja proglasila legitimnim nasljednikom Stjepana Radića, uz to oštro osudivši nepovoljne elemente u hrvatskoj političkoj emigraciji, odnosno ustaše kojih su se pred kraljem odrekli.⁶⁰

Već tada u početnim mjesecima diktature kralj Aleksandar, ali velikim djelom i Petar Živković, orkestrirali su propagandnu politiku dvora koristeći se seljacima koji su imali malo saznanja o stvarnim tekovinama politike tog vremena. Osim toga, Christian Nielsen, naglašava da je Živković vješto upravljao i medijima kreirajući sliku o kralju dopuštanjem samo određenih informacija u medije, a prikrivanjem onih koje su mogle dati naslutiti da u pojedinim narodima još uvijek vlada nacionalna identifikacija stvarana stoljećima i koje nije bilo lako zatomiti jednostavno mijenjajući ime države, naroda ili geografskih područja.⁶¹

4.2. Kupnja palače Gjura Pongratza

Kraj 20-ih i početak 30-ih godina 20. stoljeća je vrijeme ubrzanih promjena na gospodarskom i urbanističkom planu grada Zagreba. Zbog sve većeg priljeva stanovništva sa sela u grad, razvoja infrastrukture i pokušaja da Zagreb drži korak s ostatkom Europe po pitanju životnog standarda, gradsko zastupstvo se upušta u razne investicije koje zahtijevaju veliku količinu novčanih sredstava. Gradi se nova klaonica, tržnica Dolac u samom centru grada, razvija se električna opskrba mreža, grade se stambeni prostori za radništvo, te razne druge društveno korisne investicije. No gradsko zastupstvo se uskoro upustilo u trošak koji nije moglo opravdati nikakvom društvenom koristi već samo željom da kralja veže uz Zagreb kao još jedno mjesto gdje bi on mogao obavljati tekuće državničke poslove. No, kralj nikada ni na koji način nije opravdao kupnju palače svojom potvrdom istinitosti pretpostavke Gradskog zastupstva koja je iz takve situacije namjeravala izvući ekonomsku korist.⁶²

⁵⁹ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, 188.

⁶⁰ Isto, 190.

⁶¹ Isto, 191.

⁶² Hutinec, *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju*, Zagreb, 117.

U listopadu 1930. godine kupljena je Pongratzova palača sa zgradama u Visokoj 22 i Mesničkoj 23 za svotu od 9, 568.000 dinara⁶³, što nije bio jedini trošak s obzirom da se grad obvezao brinuti o palači i njenom uređenju, te svemu što bi kralju i njegovoj obitelji bilo od potrebe tijekom boravka u vili. Nadalje, zapisnici skupština Gradskog zastupstva od 26. siječnja 1931. svjedoče da je grad kako bi adekvatno smjestio Kraljevu gardu unajmio nekretnine Hrzić Eugenije u Visokoj ulici 15, na neodređeno vrijeme, te plaćao mjesečni najam u iznosu od 12.000 dinara.⁶⁴

Da bi bili u mogućnosti platiti poveliku svotu Gjuri Pongratzu za njegovu palaču grad je još jednom potrošio izvan svojih materijalnih mogućnosti te se zadužio kod Gradske štedionice u Zagrebu i Državne hipotekarne banke.⁶⁵ Kako se predviđena svota za preuređenje palače pokazala nedostatnom grad je, da bi dovršio radove, preusmjerio dio financijskih sredstva, odnosno 3 milijuna dinara, iz proračuna koji je bio namijenjen za gradnju južnog sabirnog kanala čime direktno šteti dobrobiti Zagreba i njegovih građana, kasnije odbijajući ulaganja u infrastrukturu pod izgovorom da nema financijskih sredstva.⁶⁶

S druge strane se Srkulj borio sa osjećajem dužnosti da pomogne ne samo radništvu, već i povelikom broju siromašnih koji žive u Zagrebu u vrijeme koje će kasnije biti okarakterizirano kao doba Velika krize, čiji je žalosna i po Hrvatsku kobna posljedica bila propast Prve hrvatske štedionice i sveopća ekonomska i gospodarska kriza. S tim ciljem je osnovao i Zakladu kralja Aleksandra za nemoćne zavičajnike grada Zagreba i napuštenu djecu sa svotom od 5 milijuna dinara koju je kasnije stornirao ministar financija zbog rebalansa proračuna.⁶⁷ No, s obzirom da je grad Zagreb u to vrijeme organizirao svečanu proslavu kraljeva rođendana, Srkulj je vješto iskoristio priliku, osnivajući dobrotvornu zakladu u kraljevo ime kako bi još jednom pokazao svoju privrženost i vjernost režimu.⁶⁸

Ulaganja u kraljevsku rezidenciju nisu prestala ni nakon prvog kraljevog posjeta početkom 1931. godine, već je zastupstvo kasnije te godine, prije drugog kraljevog posjeta, nabavilo dodatne nekretnine u Visokoj ulici od Eugenije Hrzić po cijeni od 1,4 milijuna dinara koje je

⁶³ Kolar-Dimitrijević, *Socijalno-ekonomska politika gradske općine Zagreba (...)*, Zagreb, 176.

⁶⁴ HR DAZG-10, Gradsko zastupstvo, Pregled rada gradskog zastupstva (1925-1938), sjednica Gradskog zastupstva 26. I. 1931

⁶⁵ Gradski vjesnik, 15.X.1930, "Izvanredna skupština..."1-2.

⁶⁶ Kolar-Dimitrijević, 177.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Hutinec, *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju*, 122.

do tada uzimao pod najam u svrhu smještanja Kraljevske garde, te gradilište u Ivkančevoj ulici.⁶⁹

Usprkos krizi koja je već uvelike ostavila traga na radništvu i siromašnijim slojevima Zagreba, gradsko zastupstvo će u listopadu 1931. godine još jednom uskratiti ugroženim skupinama osnove kako bi udobrovoljili kraljevskom paru, ulažući dodatan novac u sada već veći broj nekretnina koje su im bile na raspolaganju. Tako se na sjednici Gradskog zastupstva 16.X.1931 odlučuju preusmjeriti novac iz fondova za uređenje centralne radničke kuhinje, skloništa za nezaposlene radnike, gradnju zdravstvene stanice u istočnom dijelu grada, te škole u Maksimiru, i dječjeg skloništa na Peščenici te novac predviđen za gradnju nadvožnjaka u sredstva za dovršenje kraljevske palače u Visokoj ulici. Takvo djelovanje gradskog zastupstva je bilo moguće jer je samo donošenje proračuna bilo javno, dok su razne izmjene u preraspodjeli budžeta donošene na zatvorenim sjednicama čime većinom prolaze neopaženo od javnosti.⁷⁰

Usprkos tome, postoje izvori koji dokazuju da građani grada Zagreba nisu bili posve neupućeni u poslove gradskog zastupstva, te su svoje sumnje u legalnost njihovog djelovanja u kolovozu 1931. podijelili sa Ministarstvom unutarnjih poslova u Beogradu. Sastanak nezadovoljnih građana se održao u prostorijama saveza kućevlasnika, a među njima su većinom bili ljudi višeg sloja kao; *Arko Vladimir*, veleindustrijalac, *Leustek dr. Vladimir*, advokat, *Šega Ferdo*, graditelj, te gradski zastupnik, *Julius dr. Benko*, generalni tajnik saveza trgovaca i dr. Prisutni su ustvrdili da; „*je današnja gradska uprava i sa čisto komunalnog gledišta neodrživa i da bi ju trebalo smjeniti....da se troše milijuni u nepovrat, te da se namešta činovništvo i ostali službenici po separatističkim naklonostima, a ne prema stručnoj sposobnosti.*“⁷¹ Nadalje, prisutni su predložili sastavljanje memoranduma od strane svih privrednih organizacija, ali i uglednih građana, te predložili njegov nacrt u kojem ističu rasipnost gradske uprave na osobne potrebe kao što su bili automobili, što je dovelo da pogubnog stanja po industriju grada Zagreba. Iako na sastanku nikakve definitivne odluke nisu donesene naglašava se da će se što skorije u Beograd poslati deputacija koja bi Petru Živkoviću direktno u ruke uručila memorandum. Najbitnije od svega, prisutni su sastavili popis od 30 ljudi za koje su smatrali da bi trebali zamijeniti dosadašnje zastupnike. Koliko je dotični memorandum bio u svrhu poboljšanja

⁶⁹ HR DAZG-10, Gradsko zastupstvo, Pregled rada gradskog zastupstva (1925-1938), sjednica Gradskog zastupstva 15. V. 1931,

⁷⁰ Kolar-Dimitrijević, 178.

⁷¹ HDA, SB, OZD, K5, 98, 1931.

privrede grada Zagreba za sve prisutne, a koliko pokušaj političke manipulacije može se samo pretpostavljati.

4.3. Stanje u gradskom zastupstvu nakon mandata Stjepana Srkulja

Srkulj posljednju sjednicu svojeg gradonačelničkog mandata vodi 8. II 1932. godine i tada se očituje teško stanje u kojem se gradski budžet te godine našao. Kako je gradski budžet presušio usred stalnih zajmova, loših investicija, te ulaganja u kraljevsku rezidenciju, gradski zastupnici odbijaju sve kupnje zemljišta, te porezne olakšice. Osim toga, raspravljaju o gradnji savskog nasipa koji se grad obvezao sufinancirati, a na kojem su planirali zaposliti velik broj radništva.⁷²

Uz sve to, zbog donošenja Oktroiranog ustava prethodne godine bilo je potrebno sastaviti kandidacijske liste za izbor zastupnika za beogradsku Narodnu skupštinu. Zagreb je tome pristupio sa dvije liste, odnosno dvije suprotstavljanje struje, te tenzije unutar gradskog zastupstva rastu usred već postojeće krize na ekonomskom planu. Sukob oko određivanje politike prema gradskim stanovima je rezultirao povlačenjem Svetozara Rittiga i njegovih suradnika iz gradskog zastupstva.⁷³

S obzirom na situaciju unutar gradske uprave, ekonomsku i gospodarsku krizu, Stjepan Srkulj ne vidi mogućnosti za vlastito daljnje djelovanje na položaju gradonačelnika Zagreba te se obraća kralju Aleksandru. 21. IV 1932 je postavljen na funkciju ministra građevine u beogradskoj vladi gdje će ostati do Aleksandrove smrti.⁷⁴

Za novog gradonačelnika je u kolovozu 1932. postavljen Ivo Krbek, dok je funkciju zamjenika do njegovog imenovanja obnašao prvi gradski činovnik Dane Šarić. Krbeka je mjesto gradonačelnika dočekalo sa velikim izazovima s obzirom da se u nekoliko mjeseci od Srkuljeva odstupanja kriza u Zagrebu znatno pogoršala i utjecala na sve privredne grane i socijalne slojeve.⁷⁵ Krbek je slijedio Srkuljevu politiku te je i sam odmah nakon dolaska na vlast naglasio da će njegova nit vodilja biti vjernost Kralju i Otadžbini, kao sredstvo kojim bi Zagrebu kao „metropoli hrvatsva i mozgu jugoslavenske nacionalne ideje” priskrbio mnoge dobrobiti.⁷⁶

Još jedan zagovaratelj uloge Zagreba u tadašnjoj Kraljevini kao nositelja jugoslavenske ideje bio je poslanik u Narodnoj skupštini iz Zagreba, Ferdo Šega. Prema njemu Zagreb koji je

⁷² Kolar-Dimitrijević, *Socijalno-ekonomska politika gradske općine Zagreba (...)*, 184.

⁷³ Hutinec, *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju*, 125.

⁷⁴ Kolar-Dimitrijević, 185.

⁷⁵ Isto, 187.

⁷⁶ Hutinec, 127.

iznjedrio tri velikana jugoslavenskog ideala; Strossmayera, Starčevića i Radića, treba nastaviti svoju misiju i biti „*središte i uporište nacionalne svijesti u čeličnom okviru velike jugoslavenske misli*” u državi pod vlašću Aleksandra, te kao takav zaslužuje biti jednak ostalim kraljevskim središtima tadašnje Kraljevine. U vrijeme kada je Beograd izdvojen u posebni upravni okrug restrukturiranjem državne uprave iz oblasti u banovine i time pošteđen znatnih nameta jasno je Šegino aludiranje na ulogu Zagreba za koju je smatrao da mu pripadaju i sve gospodarske povlastice koje s njom dolaze.⁷⁷

Takva retorika je bila još jedan pokazatelj namjera gradske uprave, ali i hrvatskih predstavnika u Narodnoj skupštini da na sve raspoložive načine dokažu kralju da je Zagreb zaslužio svoj položaj uz Beograd. Poticanje kralja da Zagreb gleda kao jednu od svojih rezidencija, što su uporno demonstrirali prilikom posjeta kralja središtu Savske banovine, ali i ostalim gradovima gdje je dočekan više nego dobrodošlo od vlasti ali i građanstva i seljaštva.

Krbek je ostao na poziciji zagrebačkog gradonačelnika sve do atentata na kralja Aleksandra u Marseilleu u listopadu 1934. godine. Iako je kralj potpisao ukaz o smjeni gradonačelnika prije svoje smrti, prijenos vlasti na Rudolfa Erbera, generalnog direktora Gradske štedionice je izvršena tek nakon službene objave kraljeve smrti. Erber je tim povodom održao govor u kojem je veličao lik i djelo kralja Aleksandra, te naglasio važnost očuvanja njegove ostavštine.⁷⁸

Gradska uprava grada Zagreba s gradonačelnikom na čelu je tijekom svih godina kraljeve diktature ostala vjerna provođenju politike potpore kralju i njegovu režimu. Ta potpora se očitovala na nekoliko nivoa djelatnosti od kojih bi svakako bio najvažniji njihovo zalaganje da kralju priskrbe rezidenciju u kojoj bi mogao boraviti za vrijeme svojih posjeta Zagrebu i Savskoj banovini.

Da nisu presezali ni pred čim da ostvare svoj naum je vidljivo iz činjenice da su, kako bi kupili vilu Pongraz i pripadajuće nekretnine, ulazili u velike dugove što je produbljivalo ekonomsku krizu s kojom se Zagreb suočio ranih 30-ih godina 20-tog stoljeća. Osim toga, zastupstvo je dio finansijskih sredstva namijenjenih projektima razvoja Zagreba i njegovih predgrađa preusmjerilo u kupnju nekretnina čime je direktno naštetilo razvoju gradske infrastrukture koja je obećavala poboljšanje životnih standarda njegovim građanima.

Nit vodilja u takvom djelovanju je svakako bila želja da Zagreb bude mjesto gdje bi kralj bez ustručavanja obavljao tekuće poslove. Time bi se Zagreb približio Beogradu te barem u manjem

⁷⁷ Hutinec, *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju*, 128.

⁷⁸ Isto, 141.

dijelu postao jedno od centara političke i gospodarske moći. Sam gradonačelnik, a tako i vijećnici su na to gledali kao na priliku da direktno utječu na kralja i njegov pogleda ne samo na Zagreb nego i na čitavu Savsku banovinu, što bi, kako su oni mislili, povoljno utjecalo na sam razvoj Zagreba kao gospodarskog i industrijskog središta banovine. Osim već spomenutih pokušaja vezivanja kralja uz Zagreb gradonačelnik i ostali gradski oci aktivno su sudjelovali u organizaciji kraljevih aktivnosti prilikom njegovih posjeta glavnom gradu, ali i samoj banovini. Koje su to bile aktivnosti i kako su se one sprovodile, te kakve je počasti kralj, ali i njegova obitelj uživala prilikom svojih posjeta će detaljnije biti obrađeno u sljedećim poglavljima.

5. Kraljevski par u Zagrebu

Prvi posjet kraljevskog para glavnom gradu Savske banovine koji je trajao od 25. siječnja do 4. veljače 1931. protekao je u druženju sa predstavnicima gradskih vlasti i istaknutim ličnostima iz života Zagreba, obilaskom raznih kulturnih i dobrotvornih ustanova, ali i u druženju sa građanstvom. Osim toga, kraljevski par je posjetio i obližnji Samobor i Jastrebarsko koji su u istoj maniri kao i Zagreb dočekali Aleksandra i njegovu suprugu, kraljicu Mariju. Slične aktivnosti kraljevskog para nastavile su se i prilikom drugog posjeta u ljeto iste godine, te tijekom zadnjeg dužeg boravka kraljevskog para u Zagrebu u prosincu 1933. godine.

Želja da se udovolji kralju i njegovoj obitelji, te da se Zagreb pokaže kao vjerodostojan provoditelj jugoslavenske ideje jasno je vidljiva i u načinu na koji su se gradski dužnosnici ophodili sa kraljem prilikom njegovog boravka u Zagrebu. Grad je tog, 26. siječnja 1931. godine, prilikom prvog boravka kraljevskog para u Zagrebu, bio ukrašen zastavama, skupocjenim sagovima, cvijećem i zelenilom, a posebno su se isticale izložene slike i biste Njihovih Veličanstva, a sve to kao: „*vidni znak ljubavi naroda, Zagreba prema Kralju i Kraljici.*”⁷⁹

Iako *Jutarnji list* izvještava o spontanim masovnim okupljanjima naroda tom prigodom, koji su prikazani kao dokaz njihove ljubavi prema kraljevskom paru, tome u prilog ne ide činjenica da je dan ranije u istom listu objavljen proglas gradonačelnika Srkulja u kojem on poziva građane da se okupe u što većem broju. No kraljev pozitivan odgovor ipak nije izostao, te je on u svom govoru istaknuo da su Kraljica i on duboko dirnuti oduševljenim dočekom u Zagrebu: „*koji oduvek njeguje svetle hrvatske tradicije i veliku jugoslavensku nacionalnu ideju.*”⁸⁰ Na taj način kralj je Zagrebu uzvratio naklonost, potvrdio baš ono čemu su se gradski dužnosnici nadali, te je uspostavljen temelj za dobre odnose između Zagreba i kraljevskog para. Iako su građani Zagreba kraljevskom paru svakog dana iznova pokazivali oduševljenje njihovim posjetom, vrhunac dobrodošlice je svakako iskazao prilikom kraljeva rođendana u prosincu 1933. godine. Tim povodom gradske vlasti su naredile ukrašavanje grada mnogobrojnim svjetlosnim instalacijama u znaku bijelog orla amblemom nacionalne dinastije Karađorđevića, a novine su pisale o „*čarobnoj iluminaciji grada*” koja je bila „*originalna i savršeno moderna, te arhitektonski impozantna*”.⁸¹

⁷⁹ Jutarnji list, "Veličanstveni i oduševljeni doček Kraljevskog para", broj 6818, 26. siječnja, 1931, 1.

⁸⁰ Isto, 2.

⁸¹ Novosti, "Zagreb u znaku Bijelog orla", broj 347, 17., prosinca, 1933., 19.

Glavni grad se već prilikom prvog kraljeva posjeta pokazao kao dostojna prijestolnica Kraljevine s obzirom da je, zahvaljujući vlastitoj rezidenciji u Visokoj ulici, kralj svoje vladarske dužnosti mogao obavljati u miru. O tome nisu propustile izvijestiti ni tadašnje tiskovine, stavljajući tu činjenicu u prvi plan prilikom opisa aktivnosti kraljevskog para 27. siječnja. Iako je kralja od jutra ispred vrata njegove rezidencije čekalo uzbuđeno građanstvo, *Jutarnji list* navodi: „*Ali Njihova Veličanstva nisu izlazila tokom cijelog prije podneva. Njegovo Veličanstvo Kralj bio je zabavljan svojim redovitim Vladarskim dužnostima, ne prekidajući Svoj rad niti za jednog trenutka, jer Kraljevska vlast i Kraljevske dužnosti sada se vrše iz Zagreba.*”⁸²

Najveći dio vladarski dužnosti ipak se sastojao od raznih audijencija i službenih posjetitelja koje je kralj primao u svojoj palači u Zagrebu. Prvo je primio zagrebačko gradsko zastupstvo, odnosno 50 zastupnika i gradonačelnika Srkulja, kojima se tom prilikom zahvalio: „*što je sada omogućeno, da u buduće ovde mogu češće dolaziti i duže ostati, i iz ovog Našeg historijskog i slavnog grada i tekuće poslove vodit.*”⁸³ Osim gradske vlasti, kralja su tijekom 1931. godine posjetili i ban Savske banovine Ivo Perović, predsjednik vlade te razni ministri, predstavnici crkvenih institucija; pakrački episkop Nikolić i hrvatski metropolit nadbiskup Antun Bauer.

Najvažniji posjeti ipak su oni stranih državnika, a prvi takav u vrijeme diktature dogodio se u Zagrebu 21. prosinca 1933. godine. Kralja je tom prilikom posjetio grčki ministar vanjskih poslova Dimitrios Maksimos, a *Novosti* su taj događaj obilježile naslovom: „*Prva diplomatska posjeta koju će Kralj primiti u drugoj prijestolnici Jugoslavije- Zagrebu*”.⁸⁴ Taj posjet bio je od velike važnosti za kralja jer je grčki ministar došao razgovarati o situaciji na Balkanu i daljnjim planovima u području vanjske politike koja je uključivala jačanje odnosa i suradnje između Grčke i Kraljevine Jugoslavije. Tim više što je ministar Maksimos na svojem diplomatskom putovanju osim Zagreba posjetio i Rim gdje je razgovarao s Benitom Mussolinijem, te Pariz gdje je razgovarao s francuskim ministrom vanjskih poslova. Zagreb je zahvaljujući tom posjetu stavljen na mapu Europe kao grad koji ima svoju ulogu u krojenju političkih planova za budućnost cijele Europe.

⁸² Jutarnji list, "Uznosita manifestacija zagrebačkog gradskog zastupstva", broj 6819, 27. siječnja, 1931., 1.

⁸³ Isto, 2.

⁸⁴ Novosti, "Prva diplomatska posjeta", broj 351, 21. prosinca, 1933., 1.

Uz posjete raznih istaknutih ličnosti i političara tog vremena, kralj i kraljica su često u audijenciju primali i razna građanska društva s kojima su razgovarali o tekućim problemima ili mogućnostima za poboljšanje unutar struke.⁸⁵

Za vrijeme svog boravka u Zagrebu kraljevski par često je i osobno posjećivao istaknute pojedince iz zagrebačkog javnog života. S obzirom da je kralj Aleksandar bio osobni prijatelj slavnog hrvatskog kipara Ivana Meštrovića rijetko je propuštao priliku da ga posjeti u njegovom zagrebačkom ateljeu gdje su razgovarali o političkim pitanjima, ali i svakodnevnom životu i njegovom umjetničkom radu. U svojim memoarima Meštrović često opisuje svoje razgovore s kraljem i kraljicom, a jednom prilikom se čak poveo i razgovor o Zagrebu u kojem je kralj naglasio da se kraljica: „*vratila očarana Zagrebom*“, pa je izrazila i želju da se tamo proslavi i njen rođendan te godine.⁸⁶

Osim Meštrovića, kraljevski par je prijateljevao i s obitelji ministra financija Stanka Švrljuge, čija je žena Eleonora bila dvorska dama kraljice Marije, te ju je često pratila u njenim posjetima humanitarnim ustanovama grada Zagreba. Tako se krajem siječnja 1931. u kući obitelji Švrljuga okupila tadašnja zagrebačka elita na, kako su tiskovine to nazvale, „five o'clock tea“ domjenku na kojem je kraljica Marija imala počasno mjesto.⁸⁷ Dobre odnose održavali su i s nadbiskupom Bauerom kojeg je kralj 29. siječnja 1931. odlikovao *Ordenom Karađorđevića, I stupnja*.⁸⁸

Osim raznih druženja kralj Aleksandar i kraljica Marija često su pohodili i kulturne ustanove, sportske događaje i priredbe, te sudjelovali u svečanostima veznima uz promicanje njihovih djelatnosti. Osim posjeta Etnografskom i Obrtnom muzeju, posjećivali su i kazališne predstave u Narodnom kazalištu, te svečane plesove organizirane u njihovu čast u zagrebačkoj Esplanadi. Svoj interes za sport pokazali su u lipnju 1931. kada su sudjelovali u sportskim priredbama Akademskog teniskog kluba, veslača na Savi ili motociklističkim utrkama na Črnomercu, a kraljica je zbog svog doprinosa proglašena i zaštitnicom tenisa.⁸⁹ Svoju potporu razvoju znanosti iskazali su položivši kamen temeljac stambenoj palači *Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti* koja je prema kralju dobila ime "*Dom Aleksandra I. Kralja Jugoslavije*".⁹⁰

⁸⁵ Kraljica je pretežno primala ženska društva pa je prilikom posjeta u siječnju 1931. primila čak 27 društava, a kralj je proveo neko vrijeme u razgovoru sa zagrebačkim novinarima.

⁸⁶ Meštrović, Ivan, "*Uspomene na političke ljude i događaje*", Matica hrvatska, Zagreb 1969., 216.

⁸⁷ Jutarnji list, "*Visoki posjet domu g. ministra financija dra. Švrljuge*" broj 6822, 20. siječnja, 1931., 3.

⁸⁸ Jutarnji list, "*Nj. Vel. Kralj kod nadbiskupa dr. Bauera*", broj 6821, 29. siječnja, 1931., 1.-2.

⁸⁹ Novosti, "*Visoka zaštitnica tenis sporta*", broj 151, 02. lipnja, 1931., 2.

⁹⁰ Jutarnji list, "*Dom Aleksandra I Kralja Jugoslavije u Zagrebu*", broj 6953, 13. lipanj, 1931, 1.-2.

Uz posjete raznim kulturnim ustanovama kraljica Marija je puno vremena provodila obilazeći zagrebačke humanitarne ustanove. Posebnu pozornost posvetila je siromašnoj i nezbrinutoj djeci kao socijalno najugroženijoj skupini grada Zagreba. Tako je 1931. godine posjetila i sirotište na Josipovcu, Dom udruge hrvatskih učiteljica, Internat u Preradovićevoj ulici, te sirotište željezničarske djece. Vrhunac njenog doprinosa karitativnim ustanovama tijekom tog posjeta bilo je postavljanje kamena temeljca za izgradnju novog skloništa siromašnih đaka zagrebačkih srednjih škola što je proslavljeno velikom svečanosti kojoj je prisustvovao i hrvatski metropolit koji je blagoslovio radove.⁹¹ Tijekom ponovnog boravka u Zagrebu 1933. godine posjetila je Srednjoškolsko sklonište gdje su je pratio „*delirij oduševljenja*“ okupljenog mnoštva⁹², a kasnije te godine posjetila je i sirotište na Selskoj cesti. Iako je kralj ponekad pratio kraljicu u njenim obilascima, prvenstveno u ustanovama koje su se bavile socijalnim statusom radnika, kraljica Marija je u posjete odlazila većinom u pratnji svoje dvorske dame, te je njena pojava uvijek izazvala okupljanje znatiželjnih građana.

Kraljica je svoje dane u Zagrebu ispunjavala na takav način kako bi se u očima javnosti pokazala, ne samo kao majka svojoj djeci, već i svakom djetetu koje je odraslo izvan roditeljskog doma pružajući mu time priliku za malo sreće. Tu njenu ulogu je uveličavao i onodobni tisak pišući da kraljica ni nije mogla drugačije već: „*no da posjeti sve naše ustanove, da ih razgleda, da se potanko zainteresira za svaku od njih i da tada sa rijetkom, upravo pravom majčinskom ljubavi pristupa svoj dječici, da ih mazi, da im tepa (....)*“⁹³ Kao oproštajni dar, kraljevski par je odlazeći iz Zagreba u zimi 1931. godine dodijelio 55 000 dinara raznim karitativnim institucijama, čime je kupljena odjeća za 50 muške i 50 ženske djece. Također, ni ovoga puta nisu zaboravili pojedinačne molbe građana kojima je preko Uprave dvora dodijeljeno sveukupno 50. 000 dinara.⁹⁴

Iako su kralj i kraljica mnogo vremena proveli obavljajući službene dužnosti te u društvu istaknutih političara i javnih lica, nisu zanemarili ni druženje s građanstvom grada Zagreba. Često su izlazili iz svoje palače kako bi se uputili u šetnju gradom ili u posjetu nekoj znamenitosti poput parka Maksimir. Pritom bi provodili vrijeme među građanima koji su:

⁹¹ Jutarnji list, "Nj. V. Kraljica položila temelje skloništu siromašnih đaka zagrebačkih srednjih škola", broj 6944, 04. lipnja, 1931, 1.

⁹² Novosti, "Nje. Vel. Kraljica u posjeti Srednjoškolskog skloništa", broj 305, 05. studenog 1933, 2.

⁹³ Jutarnji list, "Njihova Veličanstva među zagrebačkim malim svijetom", broj 6822, 30., siječnja, 1931., 1.

⁹⁴ Jutarnji list, "Rastanak Kraljevskog Para sa Zagrebom", broj 6828, 05. veljače, 1931., 2.

*„stajali na trgu satima želeći da dočekaju čas kad će izići Njihova Veličanstva, da ih pozdrave i da im kliču.“*⁹⁵

U takvim prilikama kraljevskom paru su često pristupali građani i seljaci s kojima bi kralj uvijek progovorio par riječi, pokazujući javnosti u praksi da između kralja i naroda nema posrednika, dok su tadašnje tiskovine pisale kako je kralj "nagovorio" seljake u prolazu na par riječi ne bi li time istaknuli kraljev interes za "malog čovjeka".⁹⁶ U tim situacijama često bi kraljevskom paru pristupile osobe s raznim molbama, pa je tako jednom prilikom kraljicu Mariju zaustavila siromašna žena koja joj je htjela predati pismo, na što su je zaustavila dva stražara. No kraljica je: *„odmah naredila, da joj se pusti žena, odnosno da ona preda pismo.“*⁹⁷ čime je pokazala da ima razumijevanja za svakoga, te da je spremna saslušati svaku molbu usprkos svojem povlaštenom položaju.

Jedan od primjera načina na koji se kraljevski par želio približiti narodu bilo je i kraljevski posjet Šestinama u veljači 1931., prilikom čega su prisustvovali vjenčanju četiri seljačka para. Kralj i kraljica su svakom paru darovali po jedna veliki zlatnik sa svojim likom, te su prisustvovali kompletnoj ceremoniji i povorci u skladu sa starohrvatskim običajima. Iako su tadašnje Novosti pisale kako je: *„današnje slavlje u Šestinama bjelodano dokazalo, kako naš seljački svijet ljubi svog Kralja i svoju Kraljicu“*⁹⁸ u stvarnosti nisu svi seljaci bili oduševljeni njihovim dolaskom u tadašnje predgrađe Zagreba. Naime, pjevačko društvo "Sljeme" koje je imalo dugu tradiciju prisustvovanja takvim događajima je odbilo sudjelovati na dočeku kraljevskog para u Šestinama zbog ranijeg progona od strane vlasti jer su jednom prilikom pjevali budnicu *"Glasna jasna"*. U svojoj monografiji ističu da su to za njih bili crni dani jer odmah nakon toga društvo je prisiljeno na raspuštanje, te su svoje djelovanje morali nastaviti ilegalno.⁹⁹ Kako to nije bilo izolirani primjer iskazivanja nezadovoljstva pokazuje i činjenica da je narod, iako isprva oduševljen kraljevom posjetom, promijenio svoje mišljenje kada su proširene glasine da je prilikom boravka u Zagrebu početkom 1931. prenio u Beograd luksuzno posuđe iz sabornice.¹⁰⁰

⁹⁵ Novosti, *"Boravak Nj. Vel. Kralja i Kraljice u Zagrebu"*, broj 30, 30., siječnja, 1931, 1.

⁹⁶ Jutarnji list, *"Njihova Veličanstva među zagrebačkim malim svijetom"*, broj 6822. 30. siječnja, 1931., 2.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Novosti, *"Nj. Vel Kralj i Kraljica među seljacima u Šestinama"*, broj 33, 02. veljače, 1931., 1.-2.

⁹⁹ Hrvatsko pjevačko društvo Sljeme, monografija povodom 115. obljetnice djelovanja, Znanje d.o.o., Zagreb 2011., 36.-37.

¹⁰⁰ Hutinec, *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju*, 119.

5.1. Pokušaj atentata na kralja Aleksandra I. Karađorđevića

Diktatura kralja Aleksandra se tokom godina borila s političkim neistomišljenicima i protivnicama za koje je smatrano da na razne načine pokušavaju osporiti ili srušiti režim. S obzirom da je rad stranaka bio zabranjen oporba nije bila aktivna, ali je koristila razne oblike iskazivanja neslaganja s režimom koji su se, ovisno o stranci, manifestirali od pasivnog otpora do terorističkih akcija.

O obračunu vlasti s političkim neistomišljenicima napisano je mnogo radova te je dovoljno spomenuti samo da je režim na otpor često odgovarao nasiljem.¹⁰¹ Koliki je pak odaziv propaganda oporbenih stranaka imala među građanstvom i seljaštvom pokazuju već spomenuti primjeri pasivnog otpora koji se ponajviše manifestirao na način da su pojedinci ili manje skupine odbijale prisustvovati dočecima kralja Aleksandra u pojedinim mjestima.

Najaktivniji protivnik kralja Aleksandra na prostorima Hrvatske bila je *Hrvatska stranka prava* na čelu s Antom Pavelićem. Odmah po proglašenju diktature Pavelić je zajedno s najbližim suradnicima emigrirao kako bi u okolnim zemljama, poglavito Italiji nastavio svoje djelovanje. Mario Jareb objašnjava da su zemlju napustili s namjerom da u inozemstvu šire vijesti o stvarnom stanju u Hrvatskoj s nakanom za budućim povratkom u zemlju, ali sve to bez definiranog smjera djelovanja u budućnosti.¹⁰²

Zbog svojeg djelovanja protiv režima, najčešće preko manjih akcija oružanog karaktera, Ante Pavelić i Gustav Perčec, prvaci HSP-a, su u srpnju 1929. godine u odsustvu osuđeni na smrt.¹⁰³ U tekstu osude navodi se da su optuženi za suradnju s organizacijom nacionalnog makedonskog komiteta u Bugarskoj i za planiranje odvajanja Hrvatske iz postojeće države što je bio i glavni cilj njihovih propagandnih akcija.¹⁰⁴ Smjer njihovog djelovanja bio je definiran, te jasan samom režimu već 1929. godine kada su pripadnici Hrvatske stranke prava ubili Tonija Schlegela, pristašu jugoslavenske ideje te osobnog prijatelja kralja Aleksandra što je pokrenulo val obračuna sa pripadnicima HSP-a, komunistima i članovima HSS-a.¹⁰⁵

¹⁰¹ Bosiljka Janjatović donosi opsežnu analizu obračuna vlasti sa hrvatskom oporбом i političkim protivnicima u vrijeme diktature kralja Aleksandra. Vidjeti: *O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature i Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava*.

¹⁰² Jareb, Mario, *Ustaško-domobranski pokret*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006., 75.

¹⁰³ Janjatović, *Hrvatska 1928.- 1934.: vrijeme organiziranih političkih ubojstava*, 239.

¹⁰⁴ Isto, 239.

¹⁰⁵ O postanku Ustaško- domobranskog pokreta i njihovom djelovanju prije uspostave NDH pogledati: Mario Jareb, *Djelovanje Ustaško-domobranskog pokreta*.

Nastojanja ustaškog pokreta da realizira svoje ideje nasilnim metodama svoj vrhunac su doživjele u prosincu 1933. godine kada je Petar Oreb nakon više mjeseci obuke pokušao izvesti atentat na kralja Aleksandra prilikom njegovog prolaska Zagrebom 16. prosinca, ali se u zadnjem času predomislio.¹⁰⁶ Iako su ustaške publikacije nedugo nakon proglašenja diktature započele s pozivima za rušenje diktature, izravnih poziva na ubojstvo kralja Aleksandra nije bilo sve do 1932. godine kada je *Grič. Evropski prilog* uz karikaturu kralja Aleksandra objavio da tko: „sredstvom vješala vlada- Na vješalama će i svršit...”¹⁰⁷

Petar Oreb se povezao s ustaškom organizacijom preko Ivana Telenta Maglice s kojim je od 1932. počeo surađivati u krijumčarskim poslovima na Korčuli i Lastovu, a koji je ustaškoj organizaciji pristupio prilikom svog boravka u Belgiji.¹⁰⁸ S obzirom da je zbog svojih krijumčarskih aktivnosti bio pod budnim okom žandara Oreb je napustio Korčulu te se ponukan Telentovim lijepim pričama o životu u Italiji odvažio na odlazak iz Kraljevine i prelazak u ustašku organizaciju.

Nakon puta po Italiji i boravka po raznim ustaškim logorima, stigli su na svoje konačno odredište- Borgo Val di Taro, odakle su nakon 2 mjeseca premješteni u Vischetto gdje je bio kamp namijenjen za obuku novih pripadnika ustaško-domobranskog pokreta. Nakon mjesec dana boravka u logoru i obuke izabrana su devetorica najspособnijih među kojima je bio i Oreb koji je nakon dodatne obuke u pucanju i bacanju bombi, izabran kao najbolji među njima za izvršenje atentata.¹⁰⁹

Drugačiju verziju događaja nudi Ivan Meštrović koji se u svojim memoarima prisjeća da je Petar Oreb odluku o tome tko će izvršiti atentat opisao ovako: „Kad se saznalo da će Kralj doći u Zagreb, određeno je da jedna trojka pođe u Zagreb i da na Njega izvrši atentat. Odlučeno je da se izabere kockom, tko će poći. On je, međutim, zatražio, da ide bez kocke, u čvrstoj odluci i želji da izvrši atentat.”¹¹⁰ čemu je svjedočio sam kralj Aleksandar koji mu je taj događaj i opisao. Kasnije prilikom suđenja u Zagrebu, Oreb je izjavio da ga je sam Pavelić ohrabrio prije odlaska u Zagreb rekavši mu: „Ne boj se ničesa, ti ćeš se vratiti k nama sretno i dobit ćeš ono što ti je obećano, tj. 500 000 dinara, pa ćeš živjeti gdje god budeš htio.”¹¹¹

¹⁰⁶ Jareb, *Djelovanje Ustaško-domobranskog pokreta*, 301.

¹⁰⁷ Jareb, 299.

¹⁰⁸ Barčot, Tonko, *Nesuđeni atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat*, *Časopis za suvremenu povijest*, godina 38, broj 3, Zagreb, 2006, 865.-866.

¹⁰⁹ Isto, 867.-876.

¹¹⁰ Meštrović, Ivan, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica Hrvatska,, Zagreb 1969, 231.

¹¹¹ Barčot, *Nesuđeni atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat*, 876.

Postoji nekoliko verzija zašto Petar Oreb nije uspio u svojem naumu, a jedna je potekla iz njegovih svjedočenja, vjerojatno u želji da ublaži situaciju u kojoj se našao i tako izbjegne smrtnu kaznu. Prvi iskaz atentatora slušao je i sam kralj, sakriven iza zastora, te je posvjedočio Orebovom objašnjenju koje je prenio Meštroviću ovako: „*Kad su se kraljeva kola uputila od Kolodvora preko Zrinjevca k Jelačićevu trgu, čuo je iz daleka, pa sve bliže urnebesni "Živio". On je još uvijek bio spreman, ali mu je, gotovo u zadnji čas, prošlo kroz glavu: "Pa ja sam već tri godine u Italiji. A ove tisuće ljudi su Hrvati, ta čuo sam ih po govoru, kad sam se između njih muvao, a oni svi viču oduševljeno. Tko zna, je li ovo, što hoću da učinim, dobro, možda se je, otkad sam pobjegao, mnogo toga izmijenilo.*"¹¹²

Kako se Oreb prvih dana prilikom iskaza držao verzija koje je dogovorio sa organizatorima atentata, odnosno toga da ne smije otkriti ništa o organizatorima i logorima u Italiji, ova verzija događaja se uklapala u situaciju u kojoj je Oreb bio taj koji je samostalno i bez pritiska mogao odlučiti o svom naumu.

S druge strane pak, Tonko Barčot otkriva da su razlozi zbog kojih se Oreb vjerojatno predomislio puno složeniji i imali su veze sa okolnostima koje su atentatore snašle već pri njihovom dolasku u centar Zagreba tog dana. Naime, njihov prvotni plan da izvrše atentat na kolodvoru je propao jer je Begović, Orebov pomagač, krivo predvidio vrijeme dolaska kraljevskog para, te su oni već krenuli prema glavnom zagrebačkom trgu kad su on i Oreb stigli na Kolodvor. Iako su atentatori imali nekoliko prilika za izvršenje atentata s obzirom da je osiguranje bilo vrlo loše organizirano, te je masa ljudi probila policijski koridor pri čemu je kraljevska pratnja zaostala, oni su tu priliku propustili, te su se stacionirali kraj Jelačićeva kipa za drugi pokušaj.

O tome zašto je i taj pokušaj propao Oreb u iskazu od 20. prosinca 1933. kaže: „*Kako me u momentu, kada sam opazio Kraljev auto pograbio strah i nisam imao odvažnosti...ja sam se smesta okrenuo i izašao između općinstva...*"¹¹³ Nadalje je kao razlog svog straha naveo da: „*kada je on pak vidio (...) da su bile naokolo u špaliru sve starije i ozbiljnije osobe, vidjevši da će biti mnogo žrtava i da će mu bjegstvo bit otežćano, da se je pobojao da izvrši svoju namjenu i da se je zbog toga povukao.*"¹¹⁴

¹¹² Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, 231.

¹¹³ Barčot, *Nesuđeni atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat*, 879.

¹¹⁴ Barčot, 880.

Da je za pokušaj atentat uvelike odgovorna i policija svjedoči i činjenica da njima tog istog dana Uprava grada Bjelovara javila da se u stanu na adresi gdje su se skrivali teroristi nalaze trojica koja planiraju atentat na kralja, ali prilikom pregleda stana policija ništa nije otkrila, te je odustala od daljnje istrage, zbog čega je Orebova odluka bila jedino što je spasilo kralja tog dana, što je i on sam na suđenju često isticao.¹¹⁵

Trojica okrivljenika, Petar Oreb, Josip Begović i Antun Pogorelec uhićeni su te su nakon brojnih ispitivanja u Upravi policije u Zagrebu polovicom veljače 1934. prebačeni u Beograd na suđenje pred Državnim sudom za zaštitu države. Presuda u kojoj su sva trojica osuđena na smrt proglašena je 28. ožujka 1934., a samo je Antun Pogorelec preživio diktaturu Aleksandra zahvaljujući kraljevom pomilovanju.¹¹⁶

Neuspjeli atentat na kralja Aleksandra imao je dalekosežne posljedice za sve uključene strane iako nije rezultirao smrću kralja i ukidanjem diktature što je bio krajnji cilj ustaškog pokreta. Naime, zahvaljujući Orebovim svjedočenjima vlast je napokon stekla bolji uvid u ustašku organizaciju, te je shvatila razmjere potpore koju su Ustaše uživale u inozemstvu, poglavito u Italiji.

Napokon je režim bio svjestan za što je Pavelić bio sposoban u želji da provede svoj naum, te da ustaški pokret predstavlja veću prijetnju nego što se do tada mislilo. To je naravno rezultiralo većim sigurnosnim mjerama prilikom kraljeva proputovanja Zagrebom početkom 1934. i boljom organizacijom Odjela za državnu zaštitu u praćenju i nadziranju sumnjivih lica, ali i kraljevim izbjegavanjem Zagreba. Uбудuće je radije birao Bled. Tome je sigurno doprinijela i činjenica da je kraljicu Mariju duboko potresao taj događaj jer: „*Tih je sati zacijelo bila najnesretniji, prestravljeni ljudski stvor pod krovom banske palače.*”¹¹⁷

Ozbiljnije posljedice pokušaj atentata imao je na vanjsku politiku Jugoslavije s obzirom da je kralj Aleksandar sada shvatio da se na Mussolinija više ne može osloniti što je potvrdio povjerivši Meštroviću da mu je Mussolini poslao pismo o najboljim namjerama za dobre odnose: „*a u isto vrijeme, atentatore, da me ubiju.*”¹¹⁸ Njegov bijes ga je odveo toliko daleko da je talijanskom poslaniku poručio: „*Recite vi vašem Duceu, da mene njegova nadutost ne plaši i da mu poručujem, da je drski pokvarenjak.*”¹¹⁹

¹¹⁵ Barčot, *Nesuđeni atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat*, 880.

¹¹⁶ Jareb, *Djelovanje Ustaško-domobranskog pokreta*, 303.

¹¹⁷ Josip Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj, 1900-1941 (Zapisci iz nepovrata)*, SNL, Zagreb, 1984., 316.

¹¹⁸ Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaj*, 230.

¹¹⁹ Isto, 231.

Nedugo zatim, Jugoslavija je oformila Balkanski savez sa Grčkom, Rumunjskom i Turskom, a nekadašnji najveći saveznik Jugoslavije, Francuska se okrenula Italiji u želji za stvaranje antihitlerovskog saveza što je Jugoslaviju odvelo u zbližavanje s Njemačkom. Ipak, Aleksandar je pristao na pregovore s francuskim ministrom vanjskih poslova što će ga na kraju odvesti u Marseilles, u njegovu smrt.¹²⁰

¹²⁰ Barčot, *Nesuđeni atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat*, 885.-886.

6. Kraljevi posjeti mjestima izvan Zagreba

Proglašenjem diktature kralja Aleksandra 6. siječnja 1929. doneseno je mnogo novih zakona koji su obuhvaćali razna područja uprave i (javnog) djelovanja, a koji su kralju omogućavali veću kontrolu nad činovničkim i upravnim kadrom, ali i tiskom, kulturom i drugim područjima djelovanja.

Jedan od takvih zakona, donesen neposredno nakon uspostave diktature je *Zakon o izmjeni Zakona o opštinama i oblasnim samoupravama* koji je omogućio razrješenje dužnosti dotadašnje samouprave i činovničkog kadra kako bi se zamijenili režimu sklonim, odnosno podobnim ljudima. Legitimnost takvom postupku dala je činjenica da je činovnike, kao najviši organ vlasti neke oblasti, postavljao veliki župan, koji je pak došao na svoj položaj direktno preko ministra unutrašnjih poslova, te je samim time bio iz režimskih redova.¹²¹ Dodatno osiguranje svakako je bila i zakletva odanosti kralju koju su svi članovi općinski odbora, načelnici i činovnici morali položiti prilikom stupanja u službu, te bi u slučaju njenog kršenja bili optuženi za veleizdaju.¹²²

Stipica Grgić u svojem radu "*Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature*" ističe da je vlast vrlo temeljito pristupila smjeni općinskih uprava, te da je ljude za ove položaje, osobito u manjim mjestima i selima, birala prema tome koliko su poznati i bliski ljudima iz određenog kraja, te koliki ugled uživaju među mještanima. To potvrđuje i činjenica da su 1930. godine položaje načelnika u 251 općini obnašale osobe sa zanimanjem zemljoradnika, ratara, poljoprivrednika ili seljaka. Pritom je barem polovica njih ranije bila među nekadašnjim pripadnicima HSS-a.¹²³

Kraljevina Jugoslavija je u razdoblju vladavine Aleksandra I. Karađorđevića bila pretežno agrarna zemlja s niskim stupnjem industrijskog razvoja. Njeno stanovništvo je većinom živjelo izvan urbanih područja, te je bilo slabo obrazovano i nepismeno.¹²⁴ Uvođenjem diktature hrvatskim seljacima je oduzet jedini politički oslonac koji su imali, *Hrvatska Seljačka Stranka*. Zabranom rada oporbenih stranaka svedeni su na djelovanje u ilegalnosti, za što HSS tada nije bio spreman.¹²⁵ Posljedica toga bila je dezorganizacija unutar stranke, te su seljaci zbog prekida

¹²¹ Grgić, Stipica, *Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature*, Časopis za suvremenu povijest, br. 1, 2013, 92.

¹²² Isto, 92.-99.

¹²³ Isto, 102.

¹²⁴ Cipek, Tihomir, "*Stoljeće diktatura*" u *Hrvatskoj u Hrvatska politika u XX. Stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2006., 286.

¹²⁵ Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., str. 287.

veza sa vodstvom bili prepušteni većinom sami sebi.¹²⁶ Uz to, opće loše stanje na selu i jaka neinformiranost seljaka o tekućim pitanjima, dovela je do situacije da seljaci za vrijeme diktature sami formiraju političke stavove prema novoj vlasti radi čega su poprilično podložni djelovanju propagandnog aparata.

Grgić naglašava da u prvim danima diktature nisu smjenjivane općinske uprave i načelnici što je HSS-u dalo nadu da će zadržati svoju ulogu posrednika između vlasti i naroda i na taj način biti jedan od faktora koji imaju utjecaj na kralja i novu režimsku vlast.¹²⁷ S druge strane, vlast se tim postupkom nadala zadržati na izborima izabrane oblasne uprave (većinom sastavljene od članova HSS-a, a ponekad i drugih oporbenih stranaka poput SDK, Narodne radikalne i Demokratske stranke) i time iskoristiti njihov povoljan položaj u narodu. To im nije uspjelo jer su članovi uprava uskoro radi diktature počeli u velikom broju napuštati svoje položaje dok su se tek poneki članovi oporbenih stranaka okretali režimu.¹²⁸ Usprkos tome, 1931. godine vlast je naredila smjenu svih načelnika i pripadnika općinskih uprava koji su na položaje došli na izborima iz 1927. godine te su zamijenjeni podobnim ljudima koji uživaju potporu režima.¹²⁹

Tihomir Cipek pak u svojem radu *Stoljeće diktature* navodi da je režimu, a osobito kralju, bilo bitno "tepanje" seljaštvu kroz obećanja o boljim životnim uvjetima s obzirom da su im oni bili najbrojnija, a time i najvažnija interesna skupina.¹³⁰ Na taj način se pokušavala uspostaviti karizmatička legitimacija diktature kralja, koja je po svojim temeljima spadala u autoritarnu diktaturu.¹³¹ Upravo iz tog razloga smatram da je kraljeve posjete manjim gradovima, mjestima i poglavito selima potrebno sagledati odvojeno od njegovih posjeta centru političkog života u Savskoj banovini, Zagrebu.

6.1. Analiza posjeta

U ovom poglavlju ću prikazati zajedničke odrednice dočeka u raznim mjestima Savske Banovine koja se inače razlikuju po običajima i načinu života, ali su na gotovo identičan način upriličila doček kralju. Također ću prikazati odnos mještana prema kralju, ali i obrnuto kako bi se prikazao način na koji je sam kralj pokušavao poboljšati svoju sliku u javnosti. Koliko su ti

¹²⁶ Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 286.-287.

¹²⁷ Grgić, *Općinske uprave*, 94.

¹²⁸ Isto, 94.-100.

¹²⁹ Isto, 105.

¹³⁰ Cipek, *Stoljeće diktatura*, 289.

¹³¹ Isto, 284.-289.

dočeci bili unaprijed pripremljeni, te koliko je sama vlast sudjelovala u organizaciji pojedinih elemenata bit će obrađeno u posebnom poglavlju.

Kao što je već navedeno, kralj je većinu manjih mjesta, sela i zaseoka Savske banovine posjetio u ljeto 1931. godine putujući automobilom u pratnji bana Savske banovine dr. Perovića, te raznih uglednika i vojnih lica sa kraljevskog dvora. U njegovim putovanjima tog ljeta ga nije pratila kraljica Marija i njihova djeca. Prva stvar s kojom se kralj susreo prilikom dolaska u neko naselje, bilo je mnoštvo ljudi koji bi ga dočekali na ulazu izvikujući razne parole potpore u zanosu koji se širio masom. Broj ljudi je ovisio o veličini mjesta, ali izvještaji potvrđuju da je najčešće bila riječ o većinskom stanovništvu tog mjesta.¹³² Tako je kralja prilikom posjeta Krapini prvog dana njegovog obilaska pri ulasku u grad dočekalo između 1000 i 1300 "duša",¹³³ dok ga je drugog dana obilaska u Križevcima dočekalo oko 3000 ljudi¹³⁴. U Bjelovaru, jednom od većih gradova Savske banovine, kralja je dočekalo oko 10 000 oduševljenih građana¹³⁵, a u Karlovcu oko 8 000 ljudi.¹³⁶

U nekim mjestima u Podravini doček bi se upriličio i nekoliko kilometara prije ulaska u selo ili grad gdje bi kralja dočekao i do centra pratio određeni broj muškaraca. Tako je prilikom dolaska u Đurđevac, kralja na 2.5 kilometra izvan grada dočekala skupina od 40 konjanika i 10 biciklista koji su bili okićeni zastavicama. Pri odlasku, biciklisti su ga ispratili svaki noseći po jedno slovo i tako tvoreći natpis "*Živio kralj!*" Sličan doček, ovog puta na konjima upriličili su mještani Novigrada Podravskog i Siska gdje je kraljevski vlak na kolodvoru dočekalo oko 300 konjanika u narodnim nošnjama.¹³⁷

Bez obzira na brojnost okupljenog naroda koji je sudjelovalo u doćecima, novinski članci, te izvještaji gradskih načelnika, iako prorežimski, svjedoče pojavama poput onog u Čazmi: „*Unatoč tome što je još od dan prije na mahove padala kiša, narod je u velikim povorkama pridolazio iz svih područnih općina.*”¹³⁸ O oduševljenju koje je vladalo prilikom dolaska kralja svjedoče i izvještaji s doćeka u Ivancu gdje je Aleksandar: „*...doćekan s oduševljenim poklicima okupljenog naroda, sa zvonjavom zvona, pucanjem iz mužara i sviranjem.*”¹³⁹, a slično raspoloženje je vladalo i u Đurđevcu gdje se klicalo: „*Živio kralj Aleksandar! Živio Dom*

¹³² HDA, Savska banovina, Upravno odjeljenje, fond 144, 1931.

¹³³ HDA, SB, UO, 144., K133, 694 Pov-1931.

¹³⁴ Isto, 605/31-1931.

¹³⁵ Isto, 497/ Pov-1931.

¹³⁶ Isto, 497-1931.

¹³⁷ HDA, SB, UO, 144, K133, 705.Pov.1931.

¹³⁸ HDA, SB, UO, 144, K133, 507 Pov- 1931.

¹³⁹ HDA, SB, UO, 144, K133, 481 Pov- 1931.

Karađorđevića! Živila Jugoslavija! Bilo je ljudi koji su plakali od veselja."¹⁴⁰ No, opisi dočeka, poput onoga Petra Mihovčevića naslovljenog „*Kralj i narod*“ posvećenog kraljevom putovanju Savskom banovinom 1931. godine, svjedoči da je i sam kralj Aleksandar bio ponesen općim oduševljenjem koje bi ga, u ovom slučaju prilikom dolaska u grad Koprivnicu dočekalo, te je i sam, vidno nasmiješen i razdragan komentirao: „*Izvanredno!*“¹⁴¹

Kao konstanta s kojom se kralj susretao prilikom posjeta gotovo svakom mjestu, svakako su, osim velikih masa stanovnika, bile i raznorazne dekoracije koje su bile pomno pripremane, te su slavile kraljev dolazak. Uz obavezno ukrašavanje balkona i prozora u ulicama kojima je kralj prolazio, a najčešće se radilo o ulicama koje su vodile prema centru, odnosno gradskom trgu, kralja bi često dočekali i slavluci, a ponegdje i obelisk. Za organizaciju ukrasa je bio imenovan odbor od nekoliko desetaka ljudi što nam potvrđuje primjer iz Đurđevca gdje: „*Jedan odbor od 30 lica imao je, da obiđe sve kuće u mestu Gjurgjevci i da svakog kuće gospodara zamoli, da svoje kuće uresi sa zelenilom, a prozore cvijećem i sagovima.*“¹⁴²

Arhivski izvori svjedoče i o prilikama kada je kralj samoinicijativno, oduševljen ukrasima pojedinog manjeg mjesta ili sela u kojem nije bilo planirano zaustavljanje, zastao kako bi pozdravio okupljeno mnoštvo. Tako je prilikom posjeta Prigorju i Podravini 3. lipnja 1931. godine na putu iz Vrbovca za Križevce stao u selu Lovrečina: „*Njegovo Veličanstvo opazivši mnoštvo djece i naroda, te lijepo okićen slavluk dao je zaustaviti automobil.*“ Iako izvještaj jasno ističe da je: „*Na putu selo Lovrenčina, mjesto koje se nalazi na teritoriju opštine Vrbovec, a gdje u programu nije bilo predviđeno da se zaustavlja Njegovo Veličanstvo.*“¹⁴³

Kao primjer grada koji je uložio puno truda i vremena u dekoracije kao sredstvo iskazivanja odanosti i privrženosti kralju je svakako Koprivnica. Tamo je svaka kuća bila okićena barjacima, ulice zelenim girlandama, zastavicama i svakolikim cvijećem. No vrhunac su svakako bili slavluk i 35 manjih, te dva veća obeliska ispred gradske vijećnice. O kakvoj je instalaciji bila riječ, svjedoči izvještaj od 3. lipnja: „*Sav trg od slavluka pa sve do zgrade gradskog načelnništva bio je vezan girdama sa 36 manjih obeliska, te je odavao impozantan izgled. Pred gradskim načelništvom podignuta su dva obeliska od 12 metara visine iskićeni sa velikim državnim barjacima i zelenilom.*“¹⁴⁴

¹⁴⁰ HDA, SB, UO, 144, K133, 582/1931. Pov, 1931.

¹⁴¹ Mihočević, Petar, *Kralj i narod- Triumfalna putovanja Njegova Veličanstva Kralja po Savskoj banovini*, Tisak Jugoslavenske štampe, Zagreb, 1931., 29.

¹⁴² HDA, SB, UO, 144, K133, 582/131. Pov., 1931.

¹⁴³ Isto, 605/31., 1931.

¹⁴⁴ HDA, SB, UO, 144, K133, 494 Pov., 1931.

Slavoluci bi najčešće, osim raznih ukrasa kao što su bile zastavice ili cvijeće; bili ukrašeni u obliku krune, te su sadržavali i raznorazne natpise koji su slavili kralja Aleksandra. Tako je slavoluk koji je kralja dočekaao već u predgrađu Karlovca 7. lipnja 1931. godine nosio natpis: „*DOBRO DOŠAO NAŠ KRALJU UJEDINITELJU!*“¹⁴⁵, a slavoluk u Čazmi natpis: „*Dobro nam došao bijeli Orle!*“¹⁴⁶ Uobičajeniji i češći natpisi bili: „*Živio kralj!*“ i „*Živjela Jugoslavija!*“

U sklopu formalnog dijela programa kralja je prvo govorom pozdravio gradski ili općinski načelnik. To je bio neizostavan dio dočeka bez obzira da li se radilo o pripremljenom ili ne planiranom dočeku. Ti govori, koji su predstavljali mišljenje većinskog stanovništva, bi najčešće sadržavali hvalospjeve u kraljevu čast, te izraze zahvalnosti načelnika kraljevom posjetu.

Kralja su u tim trenutcima često oslovljavali sa raznim titulama kojima su uzdizali njegovu ličnost, kako političku, tako i njega kao osobu. Tako ga je Vlado Malačec, načelnik Koprivnice nazvao: „*kraljem ujediniteljem*“ te „*viteškim kraljem*“¹⁴⁷, Stjepan Šiftar, načelnik Bjelovara: „*kralj Osloboditelj, Ujedinitelj i Spasitelj*“¹⁴⁸, a načelnik Slunja prilikom kraljeva posjeta Lici 1933 godine: „*Kralja ljubimca svoje krvi, Kralja junaka...*“.¹⁴⁹ Načelnici su u govorima često isticali kraljevu ulogu u prošlosti, odnosno zasluge kojima je kralj Aleksandar kroz proglašenje diktature ukinuo nesnosno političko stanje u zemlji, uspostavio temelje za bolju budućnost i time postao ujedinitelj naroda. Svoju zahvalnost je istaknuo i načelnik Siska, Viktor Mihelčić ustvrdivši: „*I tom narodu je upravo veličanstvenim historijskim aktom Vašeg Veličanstva omogućen miran razvoj, velika i lijepa budućnost.*“¹⁵⁰ Načelnik Jastrebarskog, Ladislav Polak kralja je proglasio Junačkim Vladarom koji je: „*(...) stvaraoc naše ujedinjene domovine, koji je odlučnom gestom, svojim historijskim aktima u januaru god. 1929 i u oktobru 1930 u naš tada razrovani nacionalni život unio red i rad, te omogućio da među nesložnom jednokrnom braćom zavlada zakonitost i jednakopravnost.*“¹⁵¹

Govori su često imali poetski karakter koji je mistificirao kralja kao spasitelja naroda, dajući mu time osobine božanstva. Primjer takvog izričaja je govor načelnika Varaždina Dragutina

¹⁴⁵ HDA, SB, UO, 144, K133, 497. Pov., 1931.

¹⁴⁶ Isto., 507 Pov, 1931.

¹⁴⁷ HDA, SB, UO, 144, K133, 494. Pov., 1931.

¹⁴⁸ Isto, 497. Pov/ 1931.

¹⁴⁹ HDA, SB, Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu Savske banovine, 145, K145 god 1933.

¹⁵⁰ HDA, SB, UO, 144, K133, 705. Pov., 1931.

¹⁵¹ HDA, SB, ODZ, 145, K4, 1931.

Perka: „U sudbonosnom času prilazi kormilo državne lađe- sam Kralj- Vaše Veličanstvo- i daje joj smjernice koje vode u luku mira i smirenja, možda i oduljim, ali sigurnim putem...Jugoslavija je velebno stablo koje pruža svoje grane djeci, svoj podjednako na sve strane, da djecu štiti od stranih i domaćih oluja i nepogoda i daje mogućnost mirnog života."¹⁵²

U programu dočeka osim službenih lica, kralja bi pozdravljala i razna kulturna društva određenog mjesta. Tako su u Križevcima, 3. lipnja ispred slavluka u centru grada kralja dočekali i pozdravili: Sokoli, vatrogasci, pjevači društva "Kalnik", rezervni oficiri, dobrovoljci, članovi Trgovačkog udruženja, Saveza hrvatskih obrtnika i mnogi drugi. Uz sva društva koja su djelovala na području Križevaca i šire, kralja dočekuju i zastupnici svih vjeroispovijesti, šefovi državnih ureda, nadleštva, te gradska glazba.¹⁵³

Kralja su dočekivala i djeca koja su mu u čast čitala recitacije ili pjesmice.¹⁵⁴ U nekim prilikama bi se izvodile i razne predstave ili igrokazi, kao na primjer tijekom posjeta Vrbovcu gdje su za kralja pripremili izvedbu živih slika "Jugoslavija".¹⁵⁵ Time se stvarao dojam da kralj osim za seljake i građane pokazuje brigu i za djecu različite dobi prema kojoj se odnosio sa naklonošću i zaštitnički što je odgovaralo slici kralja kao oca koji brine za sve pripadnike svoje nacije kao jedne velike obitelji bez obzira na uzrast, narodnost ili položaj u društvu.¹⁵⁶ Tako je prema članku u *Jutarnjem listu*, kralja u Mariji Bistrici dočekalo dvoje školske djece, Pepica i Marko, koji su mu uručili cvijeće i pročitali pjesmice u njegovu čast, što je kralj poslušao sa najvećom pozornošću te je i pomilovao djecu pokazavši im na taj način odobravanje.¹⁵⁷

Govori koja su djeca pisala i čitala kralju samo su odraz onoga što su govorili stariji, a oni onda pisali pod budnim okom svojih učitelja. Tako je Božena Javor iz Ivanca, učenica IV. razreda osnovne škole napisala: „A mi mala djeca šaljemo vruće molitve Svevišnjemu da nam živi mila naša prostrana otadžbina Jugoslavija pod herojskim žezlom srca, duha i mača Vašeg Veličanstva."¹⁵⁸

Osim toga, u izvještajima je zabilježeno mnogo prigoda kada se kralj raspitivao za obrazovanje ili zdravlje pojedine djece, ali i cjelokupne situacije u školstvu ili životnom standardu

¹⁵² HDA, SB, ODZ, 145, K4, 1931.

¹⁵³ Mihočević, *Kralj i narod*, 19.

¹⁵⁴ Originalni sačuvani rukopis pjesmice koju je kralju u čast napisalo dijete, mjesto dočeka nije poznato. Slika u prilogu.

¹⁵⁵ *Jutarnji list*, "Veličanstveni doček Nj. Vel. Kralja u Podravini", Zagreb, 04. lipanj, 1931., 3.

¹⁵⁶ Slika kralja kako miluje dijete, iz knjige: *Kralj i narod*, Petar Mihočević, 19. Slika u prilogu.

¹⁵⁷ *Jutarnji list*, "Triumfalan put Nj. Vel. Kralja kroz Hrvatsko Zagorje", Zagreb, 02., lipnja, 1931., 1.

¹⁵⁸ HD, SB, UO, 144, K133, 481 Pov, 1931.

maloljetnika pojedinog mjesta. Na taj način kralj je osim s odraslima, gradio odnos i sa onima koji često nisu dobili prilike da se njihov glas čuje, što je svakako pobuđivalo simpatije kod djece, ali i njihovih roditelja, učitelja i cjelokupnog okupljenog stanovništva.

Nakon završetka službenog dijela programa posjeta pojedinom mjestu, kralj je često neformalno razgovarao s okupljenim mnoštvom, a ponekada bi posjetio i neku značajnu ustanovu kao što su sokolane, bolnice ili škole gdje bi se raspitivao o trenutnoj situaciji. Tako je prilikom posjeta nadbiskupskom dvoru u Brezovici kralj u pratnji kraljice posjetio Dom sv. Josipa koji je bio zaklonište i utočište siročadi¹⁵⁹, a prilikom posjeta Bjelovaru razgledao je i bjelovarsku bolnicu gdje je proveo neko vrijeme u razgovoru s bolesnicima.¹⁶⁰

Razgovarao je i sa ljudima koji su radili u djelatnostima koje su bile od vitalnog značaja za pojedino mjesto, pritom se raspitujući o tekućim potrebama ili problemima s ciljem poboljšanja uvjeta rada. Tako se u Radoboju raspitivao o rudniku, te razgovarao s upraviteljem o problemima i zadovoljstvu rudara, a koji su s oduševljenjem primili kraljevo zanimanje.¹⁶¹ U Zagorju je sa seljacima razgovarao o uzgoju vinove loze i prodaji vina koje su glavne poljoprivredne grane tog kraja. U Lici, u kojoj je stanovništvo u međuratnom razdoblju osobito teško živjelo, boreći se sa siromaštvom i niskim životnim standardom, kralj je proveo neko vrijeme u razgovoru s doktorom Zecom o higijenskim prilikama tog kraja, a sa narodnim poslanikom doktorom Bogdanovićem o općim prilikama s kojima se bori stanovništvo kršne Like.¹⁶²

Sveopćem oduševljenju okupljenih koji su dobili priliku biti u blizini kralja, te razgovarati s njime svjedoči i zapis iz Siska: „*Građanin i seljak, starac i dijete, muško i žensko, hrli Kralju da Ga iz bližeg vidi i pozdravi, da Mu klikne i da Mu poljubi ruku. Mnogi doživljavaju sreću, da mogu bar po koju riječ progovoriti sa svojim Kraljem.*”¹⁶³ U tim trenucima i oni siromašni, obespravljeni ili nesretni dobivaju priliku da kralju povjere svoje brige i probleme što je uvelike pridonijelo stvaranju pozitivne slike o njemu u javnosti.

Prilikom druženja s mještanima kralj Aleksandar je često razgovarao sa osobama koje su mu pristupale u nadi da će im kralj pomoći sa osobnim molbama i problemima. Te molbe bi netko iz kraljeve pratnje uvijek zapisivao u bilježnice kako bi kralj prilikom povratka u Beograd

¹⁵⁹ Mihočević, *Kralj i narod*, 51.

¹⁶⁰ Isto, 26.

¹⁶¹ HD, SB, UO, 144, K133, 694 Pov./ 1931.

¹⁶² HDA, SB, ODZ, 145, K145, 1933.

¹⁶³ Mihočević, 44.

ispunio obećano seljacima i mještanima. U izvještajima o posjetu Krapini je tako zabilježen nesvakidašnju događaj u kojem je kralj obećao platiti odštetu seljaku čiju je kokoš kraljev automobil pregazio prilikom dolaska u grad.¹⁶⁴ Još jedan primjer molbe kralju je i onaj seljanke Magde Kuten koja moli za pomoć siromašnoj udovici za sedmero neopskrbljene djece. Kralj je izgubljenoj ženi, čije su se riječi gubile u općem metežu odgovorio neka bude mirna jer će joj molba biti uslišana.¹⁶⁵ Prilikom okupljanja često je posvećivao pažnju i ratnim veteranima pa je tako u selu Zavalje razgovarao sa starcem Milom Drakulićem kojeg je pitao kako živi na što mu je ovaj odgovorio: „*Veličanstvo, pomognite, bolestan sam, a nemam sretstava da odem u bolnicu.*” Na to kralj odmah određuje da će starčeva molba biti odobrena.¹⁶⁶

Da je kralj izvršavao svoja obećanja, barem neka, potvrđuje i izvještaj Gradskog načelstva iz Udbine koju je kralj posjetio 1933. godine a koji dokumentira primitak pomoći od 2000 dinara. U predmetu spisa se navodi da se radi o novčanoj pomoći kralja pojedincima i ustanovama, a u ovom slučaju pomoć je primila Diklić Mana koja je tom prilikom izrazila: „*svoju najdublju i najsmjerniju podaničku nakolonost.*”¹⁶⁷

Posjeti kralja Aleksandra mjestima izvan Zagreba u Savskoj banovini bili su obilježeni s nekoliko bitnih čimbenika. U svrhu odavanja počasti kralju i slavljenja njegove ličnosti dočeci su obilježeni velikim okupljanjima mnoštva, bogatim dekoracijama mjesta, te raznim izvedbama kulturno- umjetničkih skupina i društava. Osim toga, načelnik svakog pojedinog mjesta je uz prigodni govor zahvalio kralju na posjeti te se osvrnuo na njegov veliki značaj za budućnost Jugoslavije. Uz načelnika i razne funkcionere ili predsjednike okupljenih društava, prigodne govore i recitacije su izgovarala i djeca mjesnih škola. Na taj način je narod želio pokazati kralju da se njegovo ime i djelo slavi i u Savskoj banovini bez obzira na sva politička i ina prevrtanja u prošlosti. Takav način odavanja počasti nije radio razliku u vjeri, narodnosti, spolu ili dobi, što je za cilj imalo pokazivanje jedinstva u ljubavi prema kralju i kraljevskoj obitelji. S druge strane, kralj je naklonost narodu vraćao brinući se pojedinačno za dobrobit svakog mjesta koje je posjetio, a uvažavajući čak i one koji su rijetko dobivali priliku razgovarati licem u lice sa pripadnikom kraljevske obitelji. Uvažavajući molbe bolesnih, obespravljenih, te siromašnih kralj je gradio odnos sa mještanima i seljacima koji su dobili priliku i da se njihov glas čuje.

¹⁶⁴ HD, SB, UO, 144, K133, 694 Pov., 1931.

¹⁶⁵ Mihočević, *Kralj i narod*, 8.

¹⁶⁶ Isto, 59.

¹⁶⁷ HDA, SB, ODZ, 145, K145, 851-1933.

Takvim ophođenjem je kralj u javnosti gradio sliku ne samo kao najviša politička ličnost Kraljevine već i kao brižan otac i čovjek koji mari za "običan puk". Ta dvosmjerna komunikacija omogućila je kralju da potakne narod na zajedništvo i prihvatanje njega, kralja, kao predstavnika i vođu koji će svoju zemlju ponovo uzdignuti nakon svih prevrtanja koja je proživjela u prošlosti. Uz otporu propagandnog aparata kralj je takvim načinom gradio ugled karizmatiskog vladara što je javnost, velikom većinom prihvaćala i slavila.

7. Djelovanje nadzornog aparata

Kraljevina Jugoslavija imala je autoritativni oblik vlasti koji se većinom bazirao na velikoj ulozi *Odjela za državnu zaštitu*, te drugih birokratskih tijela i dijelova izvršne vlasti u kontroli svih segmenata javnog i političkog života.

U samoj prirodi takvog oblika vladavine bilo je važno da državna vlast ima aktivnu podršku naroda, a ne samo pasivno odobravanje. Često je propagandnim metodama promovirana ideja da građani mogu aktivno sudjelovati u provođenju reda i zakona koje je diktatura nametnula u svrhu sukobljavanja sa svojim stvarnim ili izmišljenim neprijateljskim elementima.¹⁶⁸ To je doprinijelo stvaranju negativne atmosfere u javnosti, jer su mnogi iskorištavali svoju dobivenu prividnu moć za privatne obračune sa obitelji, prijateljima i susjedima.¹⁶⁹ Petar Živković je 1930. po tom pitanju izjavio da je svatko tko želi pomoći kralju i vladi dobrodošao, te će se njegov rad uzeti u obzir, dok isto vrijedi i za one koji taj rad ometaju.¹⁷⁰

Neposredno nakon proglašenja diktature stvoreni su zakonski temelji za legalizaciju i legitimiranje izrazito represivnog režima. Vlast je pritom preuzela okvire iz već postojećih zakona koji su doneseni Vidovdanskim ustavom 1921. godine, ali uz neke modifikacije koje su osiguravale poticanje i očuvanje, ali ponajviše promoviranje integralnog jugoslavenstva.

Zakon o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi prvi je doneseni zakon nakon uvođenja diktature i predstavlja zakonsku osnovu za nadomještanje zakonskih okvira postavljenih Vidovdanskim ustavom. Time je u osobi kralja ujedinjena zakonodavna, izvršna i sudska vlast.¹⁷¹ Još jedan važan zakon u diktaturi bio je *Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi*, koji je bio namijenjen kao sredstvo borbe protiv organiziranog kriminala i terorističkih akcija raznih političkih organizacija.

Zadužen za provođenje tih zakona bio je novoosnovani *Državni sud za zaštitu države* koji je osim u slučajevima organiziranih antidržavnih elemenata djelovao i u instancama obračuna sa građanima i seljacima. Uz taj zakon, 6. siječnja donesen je *Zakon o državnom sudu za zaštitu države*.¹⁷² Osim spomenutih, važno je navesti je *Zakon o žandarmeriji* donesen u listopadu

¹⁶⁸ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, 306.

¹⁶⁹ Dobrivojević, Ivana. "Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)", *Časopis za suvremenu povijest*, 38(1), 99-137., Zagreb 2006., 106.-107.

¹⁷⁰ Nielsen, 362.-363.

¹⁷¹ Isto, s 346- 348.

¹⁷² Janjatović, Bosiljka. "Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava." *Povijesni prilozi*, 13(13), 219-244., Zagreb, 1994., 229.

1930. godine. Njime je žandarmerija oblikovana kao pomoćni rod vojske uz zadatak da „*bdi nad javnom bezbednošću, održava javni redi mir i obezbeđuje izvršenje zakona.*”¹⁷³

Najčešći razlog izlaženja pred *Sud za zaštitu države* bio je zbog prijave za klevete kralja i kraljevske obitelji koje su organi vlasti shvaćali vrlo ozbiljno. Unatoč tome, takvi slučajevi su se najviše rješavali na lokalnoj razini gdje bi kotarski načelnik odredio odgovarajuću zatvorsku ili novčanu kaznu.¹⁷⁴

Velik broj svojih agenata vlast je koristila za nadzor nad ne političkim elementima (pojedincima te raznim društvima, fakultetskim skupinama i sl.) za koje su smatrali da potencijalno ugrožavaju državu i sustav. Njihova predanost takvoj vrsti kontrole vidljiva je na primjeru optužbe protiv profesora Rudolfa Maca koji je u svojoj zahvali domaćinima prilikom posjeta pjevačkih društava izgovorio da je: „*Zagreb, metropola hrvatskog kraljevstva*”,¹⁷⁵ da bi odmah bio prijavljen od kotarskog načelnika jer je *kršio Zakon o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi* navodno izrečenim propagirajući nacionalne posebnosti, što nije bilo u skladu sa politikom integralnog jugoslavenstva. Osim toga, vlasti su posebnu pažnju posvećivali kontroli prometa i putovanja unutar i izvan Kraljevine, te ljudima koji su živjeli blizu granice, za koje je smatrano da su bili lakše podložni raznim drugim političkim utjecajima koji vlastima ne odgovaraju.

Specifičnost nadzornog aparata u Kraljevini Jugoslaviji je svakako bila njegova velika neorganiziranost koja je u suštini sprječavala agente da svoj posao rade kvalitetno, te time smanjivala njihov stvarni učinak. Takav široki sustav nadzora zahtijevao je trošenje velike količine novaca i resursa, a u konačnici je zbog svoje veličine bio poprilično neorganiziran i neučinkovit. Velik broj zabilježenih slučajeva u kojima je vlast nadzirala pojedince (bilo političare ili civile) nisu predstavljali nikakvu stvarnu opasnost za sigurnost Kraljevine.¹⁷⁶ Osim toga, u svojoj neorganiziranosti, nadzorni aparat je često gubio povjerljiva izvješća o nadzoru pojedinih osoba, a o aljkavosti cjelokupnog aparata svjedoči i činjenica da je i sam Pavelić umakao policijskim agentima i bez problema napustio zemlju po objavi diktature.¹⁷⁷

¹⁷³ Dobrivojević, "Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935., 99.

¹⁷⁴ Grgić, Neki aspekti poimanja uvrede vladara (...), 355.

¹⁷⁵ Dobrivojević, 110.

¹⁷⁶ Nielsen, *One State, One Nation, One King*, 346.- 360.

¹⁷⁷ Dobrivojević, 104.

No, bavljenje takvim fiktivnim slučajevima prijetnji za državnu sigurnost stvarali su dojam u javnosti da je država na visokoj razini organiziranosti, te da državni aparat na svim svojim razinama funkcionira učinkovito.

7.1. Analiza arhivskog sadržaja

Hrvatski državni arhiv čuva veliki fond spisa i izvještaja koje su kotarski načelnici i drugi niži lokalni dužnosnici pisali povodom važnih događanja kao što je bio posjet kralja i kraljevske obitelji Savskoj banovini tijekom 1931. i 1933. godine. Dokumenti i spisi tog tipa čuvaju se u fondovima Upravnog i Odjeljenja za državnu zaštitu te sadrže uz već spomenute izvještaje i procedure nadzora te provjere koje su političari i građanstvo prolazili prilikom organizacije takvih događanja.

Sve je to bio dio nadzornog lanca čiji je vrh bio u Beogradu, te su nalozi za akcije tog tipa uvijek stizale od beogradskih organa vlasti. Zagrebački upravni organi, odnosno župan zagrebačke oblasti, a od jeseni 1929. Upravno odjeljenje Savske banovine i Odjeljenje za državnu zaštitu, naposljetku i kotarski načelnici, bile su samo niže instance u procesu nadzora koje su služile za provođenje naloga.¹⁷⁸

Analizom spisa može se utvrditi da su se vršile provjere po pojedinim mjestima posjeta prije samog dolaska kralja, a sastojale su se od detaljnih planova puta, te provjere političkih i drugih istaknutih lica pojedinog grada ili sreza. Osim toga, spisi obiluju geografskim podacima o većini mjesta koje je kralj posjetio prilikom obilaska Savske banovine, uključujući srez kojem mjesto pripada, veličinu mjesta, te broj stanovnika, ali isto tako i druge detalje koji govore o političkoj orijentaciji dotičnog grada ili sela. Isto tako, sačuvan je velik broj povjerljivih spisa s naredbama iz Beograda u vezi sigurnosnih mjera koje se provode prilikom organizacije dočeka. Nadalje, fondovi sadrže izvještaje kotarski i gradskih načelnika o tijeku posjeta, te svim eventualnim neočekivanim situacijama do kojih je došlo prilikom kraljeva boravka u pojedinom mjestu.

Kao primjer provjere sigurnosti unutar gradova i manjih mjesta prilikom organizacije posjeta može poslužiti grad Gospić. Prva informacija koju spis pruža je administrativni značaj mjesta unutar tog geografskog područja, pa je tako Gospić označen kao središte sreza i općine, centar

¹⁷⁸ Janjatović, Bosiljka, O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature. Radovi : *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 26(1), 161-176, Zagreb, 1993., 164.-165.

Like i središte bivše županije.¹⁷⁹ Slijede podaci o broju stanovnika u cijelom srezu, koji broji više mjesta, te broj stanovnika u samom Gospiću koji je 11 000, naspram 40 000 mještana cijelog sreza.

Nakon demografskih podataka slijede podaci o načelniku općine koji u slučaju Gospića bilježe; „Kolaković, Josip, HSS. Bankovni činovnik, trgovac, poznat iz afere Ličke štedionice, čijoj propasti on nije toliko kriv, koliko ljudi iz podružnice u Zagrebu. Režimu je odan i sklon.”¹⁸⁰

Režim je pomno bilježio i podatke o političkoj orijentaciji načelnika i njihovoj političkoj karijeri. Tako za grad Petrinju u bilješkama stoji da je gradski načelnik i banski vijećnik Stazić Josip: „učitelj koji je pripadao prije bivšem HSS u kojem se i isticao. Nakon 6. januara, pače nešto prije potpunoma se priklonio režimu i sa najvećim oduševljenjem saradjuje.”¹⁸¹ Na taj način vlast je mogla bolje kontrolirati elemente za koje su smatrali da su skloniji nepoćudnom ponašanju, te su one koji nisu bili skloni režimu podvrgnuli praćenju i jačem nadzoru.

Nakon podataka o općinskim/gradskim/banskim načelnicima i vijećnicima slijede podatci o nacionalnoj pripadnosti stanovnika grada i okolice. Za Gospić ti podatci navode da su mještani tri četvrtine hrvatskog plemena, a ostalo srpskog, dok je okolina pomiješana po polovini.¹⁸²

Za mjesto Topusko se tako, osim toga da je većinski stanovništvo srpskog podrijetla navodi i da su pripadnici Srba uglavnom bili učlanjeni u *Srpsku demokratsku stranku*, a Hrvati u *Hrvatsku seljačku stranku*. Bilježenje podataka o političkoj orijentaciji stanovništva je omogućila vlastima da predvide eventualne sukobe na nacionalnoj osnovi, te atmosferu koja je vladala u pojedinim mjestima, a koja je bila krucijalna za odanost režimu od strane pripadnika svih nacionalnosti.¹⁸³

Nakon toga slijedi kratak paragraf o djelatnostima koje su primarne za to područje, te o ekonomskim prilikama, koje su za Gospić navedene kao loše. Kada se radilo o većim mjestima, odnosno gradovima koji su imali gospodarstveni i ekonomski značaj za neko područje, spomenuti izvještaji o prilikama su bili detaljniji. Tako za Karlovac navode: „Poznata je industrija kože, drvna industrija i gradjevina, te ciglana. U prijašnje vrijeme poznati su bili karlovački sajmovi, naročito dok nije sagrađena pruga Zagreb- Rijeka.”¹⁸⁴

¹⁷⁹ HDA, SB, ODZ, 145, K4, 1931.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ HDA, SB, ODZ, 145, K4, 1931.

¹⁸² Isto.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Isto.

Zadnji paragraf bio je posvećen ustanovama koje su se nalazile u pojedinim mjestima, te nekim znamenitostima i posebnostima, ako ih je grad ili kraj imao, pa se za Gospić navodi da postoji osim osnovnih škola i gimnazija preparandija, te Vojna komanda. Osim toga grad ima i okružni te sreski sud i bolnicu. Bilješke o Velikoj Gorici su detaljnije i opširnije te sadrže kratak opis povijesne važnosti samog mjesta, ali i cijelog Turopolja za hrvatsku povijest, -te navode kako je: „*kralj Bela IV 1225. riješio familiju nekog Buduna podložništva i tu je zametak slobode, plemenite opštine Turopoljske!*”¹⁸⁵

Zanimljivo je da bilješka o Gorama, mjestu u okolici Petrinje navodi podatke o jedinoj općinskoj zgradi u kojoj je prilikom četovanja prenoćio „*Blaženo-počivši Kralj Petar I. Veliki Oslobodioc.*”¹⁸⁶, što jasno pokazuje u koje je nepotrebne širine išla lokalna vlast kada se radilo o provjerama u vezi sigurnosti kraljevske obitelji.

Zadnji paragraf izvještaja je redovito posvećen istaknutim licima nekog mjesta, gdje se navodi njihovo ime i prezime, zanimanje, te pripadnost stranci i odanost režimu. Na primjer, Došen Marko iz Gospića je označen kao trgovac, bivši frankovac koji se drži rezervirano, a dr. Branko Vurdelja iz Topuskog kao „*lični prijatelj Pribičevića /SDS/ apsolutno odan kralju i sklon režimu. Dobrovoljac iz balkanskog i svetskog rata.*”¹⁸⁷

Pripreme za kraljevo proputovanje Savskom banovinom i organizacija dočeka u pojedinim mjestima, uključivale su detaljno i temeljito planiranje. Najveći dio arhivskih podataka se odnosi na mjesta izvan Zagreba, odnosno putovanja u Zagorje, Prigorje, Podravinu, Liku, Sisak, Karlovac i okolicu. Primjera radi, za III. putovanje 5. lipnja 1931. godine napravljen je spisak mjesta, geografskim redoslijedom od Zagreba prema Donjoj Stubici, te je za svako pojedino mjesto u kojem je predviđeno stajanje naznačeno sljedeće: predsjednik općine, banski vijećnik i istaknuta lica s opisom zanimanja i političkom orijentacijom.

U dokumentu su naznačena mjesta organiziranih dočeka i zadržavanja kralja, u ovom slučaju: Sv. Ivan Zelina, Novi Marof, Varaždinu, Ivancu, Sv. Križu Začretju i Donjoj Stubici, te su naglašena mjesta na kojima nije planirano zadržavanje: Breznički Hum, Vidovec, Jurketinec, Lepoglava, Oroslavlje i Bistra. Također se navodi vrijeme početka putovanja iz Zagreba, koji je predviđen za 8 sati ujutro, te popis mjesta sa predviđenim vremenom dolaska. Pokazatelj detaljnosti kojom su spisi napisani vidljiv je iz podataka o dužinama relacija između pojedinih

¹⁸⁵ HDA, SB, ODZ, 145, K4, 1931.

¹⁸⁶ HDA, SB, ODZ, 145, K4, 1931.

¹⁸⁷ Isto.

mjesta u kilometrima, te ukupnu prijeđenu kilometražu koja u ovom slučaju iznosi 187.3 kilometra.¹⁸⁸

Osobitu pozornost treba obratiti na spise koji se tiču posebnih naređenja iz državnog vrha povodom organizacije posjeta. Naređenja i popratni spisi se uglavnom odnose na sigurnosne mjere povodom dolaska i boravka kraljevske obitelji u Zagrebu. U skladu s politikom djelovanja Odjela za državnu zaštitu provedene su brojne provjere pojedinaca zbog sumnje da bi mogli ugroziti sigurnost kralja na njegovom putovanju. Kao primjer se može iskoristiti spis sreskog načelstva iz Valpova poslan 1930. godine Banskoj upravi. U njemu se navodi da načelnik prilaže izvještaj po nalogu Banske uprave o pojedincima koja bi na tom području mogla planirati atentat na kralja. U izvješću stoji da: „*na području ovog sreza nema nikakvih pristaša, koji bi imali veze s kakvim organizacijama ili licima koji namjeravaju izvađati razne atentate, a najmanje za izvađanje atentata na Nje. Vel. Kralja. Isto tako nema iz ovog područja niko veze, niti je pristaša makedonskog komiteta, Vanče Mihajlova, III. internacionale ili Hrvatske organizacije. Usred toga nebi bilo niti od potrebe, da se ovdje poduzimaju kakve preventivne mjere u te svrhe.*”¹⁸⁹

U ovom slučaju naređenje za provjeru nije došlo direktno iz Beograda, što pokazuje da su i lokalne vlasti bile na velikom stupnju opreza kada se radilo o nepodobnim elementima. Pritom su najveću pažnju posvećivali ljudima iz Savske banovine za koje su sumnjali da provode nepoželjne aktivnosti izvan granica Kraljevine. Razlog zašto su u tolikoj mjeri kontrolirali ljude iz tih područja, bio je u tome što su smatrali da zbog njihovog hrvatskog podrijetla postoji veća šansa za pokušaj atentata na kralja. To potvrđuje i izvještaj Kraljevske banske uprave Savske banovine u Zagrebu u lipnju 1931. godine, za vrijeme kraljeva boravka u Banovini, u kojem se navode sumnje o organizaciji atentata na kralja. Spis je poslan Okružnom inspektoratu, Upravi policije za predsjednički ured, Sreskom načelstvu, Predstojništvu gradske policije i Komesaru pogranične policije, odnosno svima unutar spomenutih odjela kako bi se razina sigurnosnih mjera povećala na najviši mogući nivo. U izvještaju se navodi da je Ministarstvo iz pouzdanih izvora dobilo informacije o namjeri dvojice muškaraca da prerušeni u uniforme žandara izvrše atentat na Kralja Aleksandra i Predsjednika Ministarskog Savjeta.

¹⁸⁸ HDA, SB, ODZ, 145, K4, 1931.

¹⁸⁹ HDA, SB, UO, 144, K37, 455.Pov.ex.1930., 1930.

Iz tog razloga banski savjetnik naređuje da „*poduzmu sve potrebne mere u cilju iznalaska sumnjivih osoba kao i da poduzmete se potrebne mere opreze i bezbednosti. Sa svoje strane poduzmite i potrebne procere pa o rezultatu izvestite.*”¹⁹⁰

Izvještaji povezani s kraljevim posjetom Zagrebu u zimi 1933. godine mnogo su detaljniji od onih povezanim sa posjetima drugim mjestima Savske banovine. To pokazuje da je Odjel za zaštitu države puno više pažnje posvećivao glavnom gradu, vjerojatno zbog veće ugroženosti kralja i teže mogućnosti provjeravanja i kontrole zbog većeg broja stanovnika. Okružni inspektorat je tom prilikom izdao strogo povjerljivo naređenje o osiguranju u Zagrebu i najbližoj okolini koja je uključivala Veliku Goricu, Samobor, Donju Stubicu, Sv. Ivan Zelinu i Dugo Selo koji graniče s gradom Zagrebom. Tome doprinosi i činjenica da svi spomenuti spisi datiraju krajem prosinca 1933., odnosno nakon pokušaja atentata na kralja 16. prosinca, te se može pretpostaviti da su povećane mjere sigurnosti, te veća aktivnost nadzornog aparata posljedica tog događaja, odnosno pokušaji da se u budućnosti spriječe takve iznimne situacije.

Naređenje okružnog inspektora Huzjaka se prvenstveno odnosi na osiguravanje svih prilaznih puteva i cesta prema Zagrebu, ali i vlakova i ostalog prometa. Osim toga, sreskom načelstvu i policijskim upravama je naređeno obvezno legitimiranje i provjeravanje stranaca za koje se trebalo utvrditi posjeduju li dozvole za boravak u državi. Sumnjive domaće elemente, kako ih naziva Huzjak, treba pratiti te nadzirati sva mjesta okupljanja takvih osoba, od ugostiteljskih objekata pa sve do privatnih stanova u kojima treba paziti da se ne skrivaju stranci. Mjesta u blizini Zagreba, kao Krapina, Križevci ili Novi Marof trebaju po naređenjima pratiti ceste, te sva raskrižja i željezničke postaje kako bi sigurnosne mjere bili na razini onima u okolini Zagreba. Naposljetku, Huzjak ističe važnost nadzora granica te praćenje takozvanih dvovlasničara, a sreska načelstva upozorava: „*da će bit lično odgovorni za sve ono što bi se na teritoriji svakog pojedinog dogodilo.*”¹⁹¹

Osim spomenutog, u drugom policijskom spisu detaljno se opisuje osiguranje dvora i željeznice, te obaveze i odgovornosti agenata koji su pratili kralja i kraljicu prilikom izlaska iz dvora. Također se utvrđuje poredak straže po svim ulicama oko dvora i u užem centru Zagreba, koja je trebala stalno patrolirati i posebnu pažnju posvetiti eventualnim napuštenim paketima ili kovčezima u kojima bi mogla biti sakrivena bomba. Pored toga naređena im je provjera sumnjivih pojedinaca, od prodavača u okolnim trgovinama do prosjaka. Posebno je istaknuta

¹⁹⁰ HDA, SB, UO, 144, K133, 13935, 1931.

¹⁹¹ HDA, SB, ODZ, 145, K8, 309/33, 1933.

velika razina sigurnosti za kraljevo vozilo prilikom prolaska gradskim ulicama te neometanost prometa u tim situacijama. Uz dnevnu određena je i noćna patrola.

Velika količina spisa iz izvora se odnosi na izvještaje načelnika pojedinih mjesta u kojima se u detalje opisuju sam tijek kraljeva posjeta u obliku izvještaja koji su slani raznim instancama nadzornog aparata, a sadržavali su opise svih kraljevih aktivnosti prilikom posjete, opće atmosfere, te uređenja. Kao takvi su važan izvor za razumijevanje odnosa između kralja i lokalnih vlasti, ali i građanstva, te za uvid u sami tijek posjeta.

Ivana Dobrivojević bilježi da je pisanje takvog tipa izvještaja, odnosno "političkih referata" bila stalna praksa agenata i ljudi koji su bili zaduženi za nadzor pojedinih sumnjivih osoba ili važnih događaja, a obuhvaćali su detaljne, često apsurdne podatke o kretanju raznih lica.¹⁹² Tako su agenti pratili svaki pokret članova HSS, i pisali detaljna izvješća o njihovom kretanju po Zagrebu, te sastancima sa prijateljima i poznanicima. Iako se tu govori u kontekstu Beograda, isto se može uočiti prilikom analize izvještaja o kraljevom posjetu Savskoj banovini i Zagrebu.

No, Bosiljka Janjatović spominje izvještaje u kontekstu praćena osoba na području Zagreba, te napominje da je takva vrsta nadzora bez objašnjenja ukinuta u ožujku 1932. godine. Isto tako spominje da su naredbe o nadzoru pojedinih osoba koje je vršila zagrebačka policija došle direktno iz Beograda od samog Petra Živkovića, tadašnjeg predsjednika vlade. Time je krug nadzora, odnosno praćenja i izvještavanja bio zatvoren, odnosno počinjao je i završavao u rukama predsjednika vlade, prvog čovjeka ispod kralja Aleksandra.¹⁹³ Iako je spomenuti lanac nadzora ukinut 1932. godine, na temelju navedenog se može utvrditi koje su državne institucije imale kakvu ulogu prilikom nadzora i organizacije sigurnosti prilikom kraljevih posjeta.

Osim sreskih načelnika, pojedine izvještaje, kao one iz gradova Koprivnice, Karlovca i Siska pisalo je Predstojništvo gradske policije.¹⁹⁴ Izvještaju su slani Kraljevskoj banskoj upravi, Odsjeku za državnu zaštitu ili Upravnom odjeljenju. U slučaju Zagreba izvještaje je slala, Uprava policije u Zagrebu¹⁹⁵, Kraljevska banska uprava Savske banovine¹⁹⁶, Odjeljenje za zaštitu države Ministarstvu unutarnjih poslova u Beogradu i to u dva odjela: Kabinetu, te Odjeljenju za državnu zaštitu.

¹⁹² Dobrivojević, *"Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)"*, 103

¹⁹³ Janjatović, Bosiljka, *O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature*, 230.

¹⁹⁴ HDA, SB, UO, 144, K133, 494, 497, 705.Pov., 1931.

¹⁹⁵ HDA, SB, UO, 144, K106, 9511.Pov., 1931.

¹⁹⁶ HDA, SB, ODZ, 145, K141, 32149., 1933.

Odjeljenje za državnu zaštitu je s istom razinom osiguranja dočeka i kraljicu Mariju i kraljeviće u posjetu Novom Vinodolskom u ljeto 1933. godine. Tom prilikom je Kraljevska Banska uprava iz Zagreba poslala načelnicima svih okolnih mjesta (Delnice, Sušak, Crikvenica, Senj, Krk, Rab, Gospić, Otočac, Brinje, Ogulin i Perušić) naređenja da organiziraju najvišu moguću razinu sigurnosti za kraljevsku porodicu. Svi oni bili su pod stalnim nadzorom Službe sigurnosti koja je svoje središte privremeno postavila u Novom Vinodolskom.¹⁹⁷ Ban je također naredio da se posebna pozornost posveti kontroli stranaca i tamošnjih sumnjivih lica, te osigura dovoljan broj žandara za moguću akciju u slučaju incidenata. Načelnici i upravitelji policijskih postaja su bili dužni održavati redovnu vezu sa centrom. Na taj način je stvorena mreža sigurnosti koja se prostirala na područja kroz koje je kraljevska obitelj samo prolazila ili se u njima nije ni zadržavala sve s ciljem da se onemoguće napadi, ali i neugodnosti bilo koje vrste. Iako kralj nije bio prisutan na tom odmoru, Odjeljenje za državnu zaštitu, te svi policijski i sreski ogranci su uložili znatne resurse kako ne bi došlo do incidenata i kako bi ostatak kraljevske obitelji uživao istu razinu zaštite kao i sam kralj.

Specifičan je izvještaj povezan sa posjetom Petrinje i petrinjskog sreza, koju je kralj posjetio prilikom svog četvrtog putovanja Savskom banovinom 7. lipnja, 1931. godine. Naime, u Petrinji je zabilježen slučaj malog odaziva stanovništva prilikom dočeka kralja, osobite seljačke populacije, te je u tu svrhu sastavljen izvještaj sreskog načelstva u Petrinji o mogućim razlozima koji bi opravdali takav razvoj situacije.

U samom izvještaju kao krivci za slab odaziv spominju Josip Stažić, banski vijećnik Petrinje, te Edo Marković, banski vijećnik za petrinjski srez.¹⁹⁸ Nadalje se u dokumentu osim samog tijeka dočeka i popratnog programa opisuje i politička situacija, odnosno atmosfera koja je vladala kako među vodećima, tako i među narodom, a za koju su navodno krivi već spomenuti načelnici jer: „*se ne može reći da oni imaju potrebnog povjerenja kod naroda, niti su toliko vidjeni ni ugledni u narodu da bi mogli imati uspjeha.*“, a nadalje i da su stvorili: „*nepremostiv jaz i antagonizam u Petrinji i ovom srezu.*“¹⁹⁹ U spisima se opisuje i provedena istraga, kojoj je bio cilj utvrditi uzročnike neslaganja unutar petrinjskog sreza, što svjedoči o visokoj razini motivacije vlasti da otkrije moguće protivnike režima.²⁰⁰

¹⁹⁷ HDA, SB, ODZ, 145, K141, 13081/33., 1933.

¹⁹⁸ HDA, SB, UO, 144, K137, 15018, 1931.

¹⁹⁹ HDA, SB, UO, 144, K137, 705, 1931.

²⁰⁰ HDA, SB, UO, 144, K137, 15018, 1931.

Iz svega navedenog može se utvrditi da je Odjeljenje državne zaštite, te njemu srodne ali i podređene institucije imale veliku ulogu prilikom kraljeva posjeta Savskoj banovini. Osim organizacije svih potrebnih mjera zaštite i osiguranja, vlast je puno pažnje posvećivala i praćenju opće atmosfere tokom dočeka, te utvrđivanju krivice prilikom pojedinih nepovoljnih situacija. Isto tako je vidljivo da se nerijetko događalo da je velika količina resursa uložena u bavljenje prijetnjama koje su u realnosti bile od malog značaja.

8. Uloga propagande prilikom dočeka

U razdoblju postojanja Kraljevine Jugoslavije veliku ulogu u širenju pozitivne predodžbe o kraljevskoj obitelji i cjelokupnom državnom vrhu imao je državni propagandni aparat. Postojanje i djelovanje takvog aparata nije svojevrsno za Jugoslaviju nego i za druge slične političke sustave u 20. stoljeću. Za potrebe ovog rada posebno sam se usmjerila na analiziranje propagandnih metoda koje su korištene prilikom kraljevih posjeta Zagrebu i Savskoj banovini.

Pritom su najvažniju ulogu imale novine i drugi oblici tiskanih medija, koje su detaljno pratile i izvještavale javnost o svim događajima prilikom kraljevih posjeta. Potrebno je naglasiti da je većina tiskovina u tom razdoblju bila pod državnom kontrolom kroz već spomenute *Zakone o štampi*. Važnu ulogu u provođenju cenzure i kontrole tiska imao je Centralni Presbiro za Opću Državnu Obavještajnu Službu osnovan 1929. godine. Presbiro se sastojao od 4 odsjeka: Odsjek domaće štampe, Odsjek za stranu štampu, Odsjek za radiofoniju i Administrativni odsjek, te je predstavljao službeno glasilo vlasti, odgovoran za određivanje svih informacija i vijesti koje se plasiraju u javnosti.²⁰¹ Presbiro je bio pod upravom Predsjedništva Ministarskog savjeta u Beogradu, a od 1931. u svojoj je jurisdikciji imao i Ministarstvo prosvjete, brojne akademije, sveučilišta, muzeje, kazališta, umjetnička društva, knjižnice, radio stanice i tisak, čime je obuhvatio gotovo sva područja kulturnog djelovanja.²⁰²

Osim aktivnog korištenja propagandnih metoda u svrhu stvaranja pozitivne predodžbe među narodnim masama te cenzuriranja neželjenih objava u tiskanim medijima, agenti koji su djelovali unutar Presbiroa su bili zaduženi i za pravovremeno plasiranje određenih vijesti kako bi postigli određenu reakciju u javnosti, kao što je bila novinska pokrivenost važnih događaja iz života kraljevske obitelji (rođendana, obljetnica, raznih proslava itd.), te su isto tako mogli za određene događaje odrediti medijsku šutnju, odnosno izostanak izvještavanja.²⁰³

Osim toga, bili su zaduženi za kontrolu isticanja nacionalnih posebnosti unutar tiska, te bi fraze kao "hrvatska književnost" mijenjali u "naša književnost" što je bilo u skladu sa jugoslavenskom ideologijom.²⁰⁴ Na taj način Presbiro je određivao, ne samo medijima, nego i narodnim masama

²⁰¹ Nielsen, Christian, *One Nation, One State, One King*, 331.

²⁰² Sabljak, Ivana, "Zagrebačke kulturne prilike u doba diktature kralja Aleksandra", diplomski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2014, 13.

²⁰³ Nielsen, 374.-375.

²⁰⁴ Josip Horvat, "Živjeti u Hrvatskoj", 298.

na koji način razmišljati o određenim događajima, kako ih komentirati i određivati vlastito stajalište prema njima, te pritom čvrsto stajati unutar okvira državne ideologije.

Ovakvo djelovanje Presbira stvaralo je napetu atmosferu u novinskim redakcijama prilikom kraljeva posjeta čemu je posvjedočio Josip Horvat te ju je ovako opisao u svojoj knjizi *Živjeti u Hrvatskoj*: „Zacijelo su najmukotrpniji dani žurnalizma u Zagrebu pod diktaturom bili posjeti kralja Aleksandra. Nervoza se cenzure tad pretvarala u histeriju, zarazivši konačno i redakciju. Svemu je baza bio strah. Prema diktatu morali su se donijeti pozdravni članci. I Dežman bi tad izgubio nerve.”²⁰⁵

Novinarsko pridržavanje nametnutim pravilima posebno je vidljivo kroz pisanje tada najvećih dnevnih tiskovina *Jutarnjeg lista* i *Novosti*. Oni su u svojim tekstovima su velikoj mjeri slavili kraljevsku obitelj što se je ponajviše manifestiralo objavljivanjem isključivo pozitivnih informacija o kraljevskim posjetima Zagrebu i Savskoj banovini. Tome svjedoči i količina tekstova koje su objavljivali. Tako su na primjer *Novosti* kraljev posjet Lici u lipnju 1933. godine popratile s 10 članaka unutar 4 broja novina, unutar kojih su se često referirali na već objavljene članke.

Osobito se pak ističu naslovne stranice novina, ispunjene povelikim naslovima koji su često bili skloni uveličavati koristeći veliku količinu epiteta u opisu nekih događaja kojem je kralj prisustvovao. Tako u *Novostima* od 4. lipnja 1931. stoji naslovna strana sa naslovom: "*KUDA KRALJ PROĐE SVUDA VELIKO ODUŠEVLENJE, ZANOS I SUZE RADOSNICE*", sa podnaslovom "*Trijumfalan put Nj. Vel. Kralja kroz Podravinu*.”²⁰⁶

Josip Horvat naglašava da se takav način pisanja ustalio po nalogu same vlasti koja je odredila da se u novinskim člancima riječi kralj i kraljevski moraju pisati velikim slovima dok se protivno tretiralo kao uvreda vladara i kraljevske obitelji. Povezano s time članci su često bili unaprijed napisani od strane cenzora zbog čega su bili ispunjeni frazama poput: najmudriji, najveći i najplemenitiji.²⁰⁷

O atmosferi prilikom kraljeva posjeta Lici svjedoči naslov iz *Novosti* objavljenih 22. lipnja 1933. u kojem se konstatira da: "*Lika je Kraljeva, a Kralj je njezin*".²⁰⁸ Na taj način se već u podnaslovu članka otkriva priroda odnosa između kralja i deputacije mještana raznih ličkih sela

²⁰⁵ Horvat, *"Živjeti u Hrvatskoj"*, 315.

²⁰⁶ *Novosti*, "*KUDA KRALJ PROĐE SVUDA VELIKO ODUŠEVLENJE, ZANOS I SUZE RADOSNICE*", 04., lipanj, 1931, broj 152, 1.

²⁰⁷ Horvat, 298.

²⁰⁸ *Novosti*, "*LIČANI KOD NJ. VEL. KRALJA*", 22. lipnja, 1933., broj 199, 1.

koju je kralj primio prilikom posjete Plitvicama, odnosno naglašava se da između kralja i naroda nema posrednika i da su oni sada jednaki. U takvim naslovima ne zaostaje ni *Jutarnji list* koji izvještavajući o kraljevom boravku u Zagrebu 18. prosinca, 1933. piše: "*Ovacije kraljevskom paru u kazalištu*" sa podnaslovima koji u kratko opisuju atmosferu u kazalištu gdje je birana publika oduševljeno pljeskala paru čak i za vrijeme pauze.²⁰⁹

U realnosti je to rezultiralo dugim uvodima u članke koji su obilovali nerealnim i pretjeranim slikama. Ponajbolji primjer takvog izvještavanja je novinski članak od 27. siječnja 1931. koji se referira na kraljev dolazak u Zagreb prethodnog dana: „*I današnji dan, kao i onaj jučerašnji, veliki dan slave, prošao je brzo, kao u najljepšem snu. Ali san koji se obistinio, to je stvarnost, koju svi osjećamo, koju građani u dušama nose i hrane kao svoj najdraži doživljaj.*”

Uz to, novine su bile sklone koristiti povijesne činjenice i okolnosti nekog mjesta ili njegovog stanovništva kako bi kralja smjestile u određeni kontekst i na taj način uvećale njegovu povezanost s ljudima koji su tamo živjeli. Takav primjer je vidljiv prilikom izvještavanja *Novosti* o kraljevom posjetu Senju u lipnju 1933. godine: „*Grad Senj, taj najstariji alem kamen krune Karagjorgjevića i njegovi Senjani borili su se viteški u borbi za slobodu i nikad nisu prignuli glavu pred neprijateljem. Viteški i odani stadoše uz bok svog ljubljenog kralja Aleksandra (...)*”²¹⁰

Novine su na dnevnoj bazi i senzacionalističkoj maniri prenosile kretanja kraljevskog para, te sve njihove aktivnosti tokom posjeta, na taj način pokušavajući stvoriti pozitivno ozračje među građanstvom. Sve je to dolazilo do posebnog izražaja ako se uz kraljev posjet obilježavala i neka godišnjica ili poseban događaj iz života kraljevskog para. *Jutarnji list* je kraljev rođendan (16. prosinac), jubilej njegove vojne službe i posjet Zagrebu obilježio izdanjem u crvenom sa slikama kraljevskog para preko pola naslovne stranice uz tekst koji posebnu ulogu daje Zagrebu. Novinari nisu tom prilikom propustili napomenuti da je to bio prvi puta: „*u njegovoj historiji da Kralj narodne krvi slavi takvu veliku slavu u njegovom krugu.*”²¹¹ Karakterizirajući to kao odraz velike kraljeve naklonosti samom gradu i njegovim građanima. Iz takvog izvještavanja je vidljivo da su hrvatski urednici i novinari prilikom izvještavanja o kraljevim posjetima Savskoj banovini uvelike koristili priliku da hrvatskim mjestima daju posebno

²⁰⁹ Jutarnji list, "*Ovacije kraljevskom paru u kazalištu*" broj 7865, 20. prosinca, 1933. 1.

²¹⁰ Novosti, "*KRALJ NA JADRANU*", 26. srpnja, 1933., broj 203., 1.

²¹¹ Jutarnji list, "*DANI SLAVE*", 17., prosinac, 1933, broj 7862, 1.

značenje u svojim člancima na taj način potencirajući vezu između kralja i Savske banovine što je išlo u prilog i samom režimu, koji je u nekoj mjeri to vjerojatno i poticao.

Osim samih tekstova, novine su obilovale i velikim brojem slika u kojima se kralj prikazivao među masama ljudi, često razgovarajući sa njima, pokazujući naklonost djeci ili bolesnima²¹² što je pridonosilo njegovoj slici oca naroda koji brine za sve one manje sretnije. Osim prikaza kralja među narodom, novine su često objavljivale i slike kralja i kraljice u paru ili s njihovom djecom²¹³ pokazujući obiteljski sklad na dvoru, a ponekad prikazujući i njihove slike iz mladosti, kada su i sami bili djeca.²¹⁴

I to je, uz diktirane članke bila već unaprijed određeno pa su sve kraljeve slike morale biti određenih dimenzija, uz striktno pozicioniranje unutar samih novina.²¹⁵ Sve je to doprinosilo stvaranju određene slike u javnosti koja je narodu trebala pružiti osjećaj bliskosti sa kraljevskom obitelji, te im dati ljudsku crtu kako bi se narod što više poistovjetio sa njima.

Propagandne aktivnosti povodom posjeta kralja Aleksandra i kraljice Marije započele su i prije samog posjeta kroz objave proglasa načelnika u novinama i raznim plakatima. U svrhu što većeg odaziva građanstva na svečani doček kraljevskog para u Zagreb u siječnju 1931. godine, gradonačelnik dr. Stjepan Srkulj je plasirao proglas građanima u tadašnjim dnevnim tiskovinama. Kako stoji u proglasu objavljenom u *Jutarnjem listu*, dan prije dolaska kraljevskog para, 24. siječnja: „Zato ćemo svi iskreno dočekati i zanosno pozdraviti Njihova Veličanstva. Uvjerem sam da će čitavo građanstvo grada Zagreba i bez posebnog poziva, spontano pohrliti na doček Njihova Veličanstva i okititi svoje kuće zastavama, a prozore cvijećem i sagovima.”²¹⁶

Iz proglasa je vidljivo da, usprkos očekivanjima o spontanom okupljanju građanstva na ulicama Zagreba, vlast je smatrala da je shodno na javnost primijeniti određenu dozu pritiska kojim se želi izazvati što veći odaziv ljudi. Na taj način pokušala se izbjeći situacija u kojoj bi bilo potrebno objašnjavati i istražiti razloge nedovoljnog odaziva stanovništva, što bi neposredno kralju odavalo da u Zagrebu vlada negativna atmosfera povodom njegova dolaska.

Ovakav način pisanja korišten je i za vrijeme kraljevog kasnijeg posjeta Zagrebu u zimu 1933. godine. Tom prilikom se tadašnji zagrebački gradonačelnik Ivo Krbek kroz proglas u *Jutarnjem*

²¹² Jutarnji list, "Njihova veličanstva među zagrebačkim malim svijetom.", 30. siječnja, 1931, broj 6822, 2.

²¹³ Novosti, "Nje. Vel. Kralj i N. V. Kraljević Tomislav", broj 152, 14. lipnja, 1931, 1.

²¹⁴ Novosti, broj 150, 03 lipnja, 1931, 3.

²¹⁵ Horvat, 299.

²¹⁶ Jutarnji list, "Proglas gradonačelnika dra Srkulja Povodom dolaska Nj. V. Kralja i Nj. V. Kraljice u Zagreb", Broj 6816, 244. siječnja, 1931, 1.

listu obratio građanima riječima: „Napose molim građanstvo da brojno učestvuje u svečanoj manifestacionoj povorci koja će se održati u predvečerje rođendana njegova veličanstva u subotu 16. o. mj. u večer, te da svoje domove okiti državnim zastavama.”²¹⁷

Takvim izražavanjem Krbek je stremio održavanju što bolje predodžbe Zagreba u kraljevim očima kako bi mu još jednom potvrdio da su mu zagrebački građani i njihova vlast potpuno odani i voljni udobrovoljiti.

Usprkos činjenici da su se kraljevi posjeti Zagrebu na taj način najavljivani izdanje *Novosti* od 31. svibnja ističe da je doček bio spontan te da: „Nije bilo najavljeno, nitko ništa izvjesno nije znao, a opet hiljade i hiljade dočekuju na stanici kralj i kraljicu.”²¹⁸ Takvim izvještavanjem novine su pokušavale plasirati savršenu, ali ne tako realnu sliku kraljevskih dočeka u svrhu prikazivanja omiljenosti kralja među građanima.

U manjim mjestima Savske banovine koje je kralj posjetio, umjesto proglasa i članaka u novinama, koristili su se prigodni plakati. Sačuvani primjeri takvih proglasa su oni iz Đurđevca prilikom kraljeva posjeta 1931. godine²¹⁹ i Plitvica 1933. godine.²²⁰

Oba plakata su tiskana u velikom formatu, ukrašeni crveno, bijelo, plavim bojama, te posebno ističu kraljevo ime i titulu: „Njegovo Veličanstvo naš Viteški KRALJ ALEKSANDAR I”²²¹, te „NAŠEG VITEŠKOG KRALJA NJEGOVO VELIČNSTVO ALEKSANDRA PRVOG”²²² Proglas iz Đurđevca isto tako ističe kraljevu povijesnu ulogu, te svrhu njegova posjeta: „Zato on, rukovođen očinskom brigom dolazi u našu sredinu, da upozna naše teško stanje, i upoznajući ga, kako bi to stanje ublažio.”²²³

U širenje vijesti o dolasku kralja i pozivanju naroda na okupljanje sudjelovala su i lokalna društva. Tako je u Gospiću dan prije kraljeva dolaska objavljen proglas Sokolskog društva; „Sokolsko društvo sa svoje strane daje na znanje svojim članovima i ostalom narodu da u Gospić dolazi Nj. Vel. Kralj.”²²⁴ U knjizi *Kralj i narod* se ističe da su proglasi bili masovno čitani, te komentirani od mještana svih uzrasta, što ih čini vrlo vještim i učinkovitim

²¹⁷ Jutarnji list, „Nje. Vel. Kralj i Kraljice dolaze u Zagreb”, broj 7860, 15. prosinca, 1933., 1.

²¹⁸ Novosti, „NJE. VEL KRALJ I KRALJICA U ZAGREBU”, broj 148, 31. svibnja, 1931., 1.

²¹⁹ Primjer plakata sa poziva na doček u Đurđevcu, čuva se u HDA, SB, UO, K133. Slika u prilogu

²²⁰ Primjer plakata sa poziva na doček u Plitvicama, čuva se u HDA, SB, OZD, K145. Slika u prilogu.

²²¹ HDA, SB, UO, K133, 1931.

²²² HDA, SB, ODZ, K145, 1933.

²²³ HDA, SB, UO, K133, 1931.

²²⁴ Mihočević, *Kralj i narod*, 54.

propagandnim sredstvom koje je kroz razna društva i udruženja utjecalo na mase i stvaralo pritisak za što većim odazivom.²²⁵

Veliku ulogu je, kako je već spomenuto, imala i cenzura samih novinskih članaka, što se je ponajviše odražavalo u nedostatku izvještavanja o negativnim situacijama i događajima povodom kraljeva posjeta. U skladu s tim, ni *Jutarnji list* ni *Novosti* nisu izvještavali o problemima s kojima se vlast susrela u nekoliko povoda. Kako je već spomenuto u Zagrebu i Petrinji su zabilježeni slučajevi pasivnog otpora stanovništva u vidu ne dolaska na organizirane dočeke o čemu su novine propustile izvijestiti javnost, već su o tim posjetima izvještavali samo u pozitivnom kontekstu, naglašavajući pozitivne strane spomenutih dočeka.

Osim toga, u dnevnim tiskovinama se ne spominju, niti ne postoje ikakve informacije o pokušaju atentata na kralja Aleksandra prilikom njegova posjeta Zagrebu u prosincu 1933. godine. Tek se izdanje *Jutarnjeg lista* od 18. prosinca u vrlo kratkom članku referira na uhićenje Oreba i dvojice muškaraca koji su sa njim surađivali u pripremanju atentata, ali sa vrlo šturim informacijama koje ne spominju prave razloge njihovog uhićenja.²²⁶ Može se pretpostaviti da su tiskovine izostavile izvještavanje o tom događaju kako ne bi još više povećavale nezadovoljstvo među hrvatskim narodom koji je sve teže trpio nametnutu političku situaciju. Josip Horvat naglašava da je cenzura imala svoje mjesto i u suđenjima protivnicima režima gdje bi svi sudski izvještaji bili plijenjeni gotovo u cijelosti, a ako je nešto i bilo propušteno u sudskoj raspravi, izjave pred sudom su u štampi bili iskrivljene.²²⁷

No, pokušaj atentata je rezultirao sve većom ulogom tiskovina u negativnoj propagandi koja se vodila protiv ustaša, a manifestirala se prvenstveno u objavljivanju pamfleta *Tajne emigrantskih zločinaca: Ispovijest Jelke Pogorelec* u zagrebačkim *Novostima*.²²⁸ Jelka Pogorelec, ljubavnica Gustava Perčeca u melodramatičnoj maniri opisala je svoja iskustva s ustašama koji su je, po njenim tvrdnjama na prevaru uvukli u život pun kriminala. Uz to, otkrila je većinu informacija o životu u logoru Janka Puszta u Mađarskoj i čitavoj ustaškoj organizaciji, apelirajući na čitatelje da: „je najbolje rješenje Jugoslavija i biti dobar Jugoslaven, jer samo kao takav se može biti i dobar Hrvat.”²²⁹ S obzirom da je nastanak pamfleta i njegova distribucija bila organizirana od strane same vlasti, može se pretpostaviti da je glavni cilj

²²⁵ Mihočević, *Kralj i narod*, 54.

²²⁶ *Jutarnji List*, "Uhapšenje trojice lica", br. 7863, 18., prosinac, 1933., 4.

²²⁷ Horvat, 299.

²²⁸ Barčot, Tonko, Nesuđeni atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat, *Časopis za suvremenu povijest*, godina 38, broj 3, Zagreb, 2006, 885.

²²⁹ Nielsen, 376.

pamfleta bio prikazati ustaški pokret u negativnom svijetlu kako bi se među hrvatskom nacijom smanjio broj njihovih pristaša.

Iz svega spomenutog vidljivo je da je propagandni aparat Kraljevine Jugoslavije djelovao sferama javnog i kulturnog društva sa ciljem stvaranja i širenja određene državne ideologije u javnosti. Takvo djelovanje imalo je različite funkcije u društvu, od eliminiranja nepoželjnih pojedinaca i političkih poruka putem stroge cenzure i kontrole pisanja, do plasiranja pretjerane predodžbe odnosa kralja i naroda.

Koliko je propagandni aparat u tome bio uspješan vidljivo je bilo već u prvim godinama režima kada je počela naglo padati tiraža prorežimskih dnevnih tiskovinama što je bio rezultat sve veće jednoličnosti tekstova objavljivanih u novinama uslijed pisanja pod direktivnom Presbiroa.²³⁰ Da narod nije bilo lako zavarati, svjedoči i činjenica da oni koji su ih i nastavili čitati činili su to čitajući "između redaka" i uvijek uzimajući informacije koje su im bile poslužene s dozom rezerve čime je funkcija propagandnog aparata okrnjena. Sve je to, po Josipu Horvatu, koji je i sam svjedočio događanjima u tadašnjim zagrebačkim tiskovinama, rezultiralo time da štampa režimu nije priskrbila ni jednog pristašu diktature.²³¹

²³⁰ Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj*, 297.

²³¹ Isto.

9. Zaključak

Usred velikih političkih prevrata i nestabilne situacije u Kraljevini SHS uzrokovanoj prvenstveno atentatom na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini, te nemogućnošću konsolidacije raznih političkih elemenata kralj Aleksandar I. Karađorđević proglašava diktaturu. Osim namjere da ukloni sve posrednike između sebe i naroda i na taj način se postavi kao centralna politička ličnost, kralj je stremio nametanju ideologije integralnog Jugoslavenstva na svim područjima tadašnje novoproglašene Kraljevine Jugoslavije.

Rad pokazuje da je važna odrednica njegove vladavine bila i želja da sebe predstavi kao spasitelja naroda, čija je jedina zadaća dobrobit sveukupnog stanovništva, bez stvaranja razlika na temelju nacionalne ili vjerske pripadnost. Kralj se nadao da će predstavljanjem idealizirane slike sebe i svoje obitelji, u kojoj je on bio ne samo vladar, već i osoba koja mari za nedaće "običnog puka" pridobiti odobravanje cijelog naroda. To se ponajviše manifestirao u njegovom ophođenju sa građanstvom i stanovništvom tijekom svojih putovanja Savskom banovinom, kada je ne samo saslušao, već i ostvario većinu zamolbi koje mu je narod uputio. U tome je veliku ulogu imala i kraljica Marija, koja je mnogo vremena posvećivala dobrotvornom radu i darivanju karitativnim ustanovama, prezentirajući se kao majka ne samo svojoj obitelji već i djeci koja su odrasla bez roditeljskog doma.

U stvaranju takve slike, kraljevskom paru je uvelike pomogao onodobni tisak kao dio propagandnog aparata u kojem je malo toga bilo prepušteno slobodnom novinarstvu, te su urednici često djelovali prema direktivama Presbiroa, kontroliranog od strane samih vlasti u Beogradu.

Zahvaljujući sve tome kralj je svoju vladavinu i odobravanje u narodu prvenstveno temeljio na emotivnoj komponenti, svojim djelovanjem izazivajući oduševljenje seljaštva i građanstva koje je i samo, s obzirom na politička prevrtanja, bilo nesigurno u svojim stavovima što ih je činilo podložno takvoj vrsti karizmatске i emotivne manipulacije.

No da se kralj nije oslanjao samo na svoju karizmu pokazuje i činjenica da je prilikom organizacije i pripreme dočeka veliku ulogu igrala sama vlasti preko nadzornog i propagandnog aparata koji je bio zadužen za stavljanje pritiska na građane i seljake prilikom njihova odaziva dočecima. S obzirom na to nije moguće jasno utvrditi iz kojeg razloga se narod u toliko velikom broju odazvao, odnosno da li je to bilo motivirano njihovim osobnim osjećajima i stavovima ili pritisku koji im je nametnut.

Kako rad pokazuje, sve to ne bi bilo moguće bez potpore gradske i lokalne vlasti, osobito u glavnom gradu Savske banovine- Zagrebu. S obzirom da je lokalna vlasti gotovo bez iznimke bila prorežimska, tijesno je surađivala sa centralnom vlasti u stvaranju pozitivne atmosfere prilikom dočeka i boravka kraljevskog para u nekom od gradova ili sela Savske banovine. U koliko široke razmjere je to odlazilo, pokazuje i namjera gradske vlasti Zagreba da kralju osiguraju rezidenciju u kojoj bi on mogao obavljati vladarske poslove, čime bi Zagreb stao uz bok Beogradu i Bledu. Uz velike modifikacije gradskog proračuna i preusmjeravanja novaca namijenjenog razvoju samog grada, tadašnji gradonačelnik i gradsko poglavarstvo su u svojem naumu i uspjeli, te je Zagreb, kako su to novine često isticale, kupnjom palače Pongratz postao jedna od kraljevskih prijestolnica.

No, usprkos svim nastojanjima vlasti sam narod je često iskazivao pasivnog neodobravanja diktature, koja se ponajviše manifestirala u nedolasku na dočeke što je po pojedince i skupine imalo negativne posljedice. Osim pasivnog, prikazani su i primjeri aktivnog otpora političkih protivnika, prvenstveno ustaškog pokreta koji je prilikom kraljeva posjeta Zagrebu 1933. pokušao izvesti atentat, ali zahvaljujući nesigurnosti samog atentatora koji je imao mnogo prilika zbog velike neorganiziranosti policije, nije uspio.

Veliku ulogu u svemu tome, kao dio nadzornog aparata na koji se vlast uvelike oslanjala u svojim progonima neistomišljenika, imao je Odjel za državnu zaštitu, odnosno žandarmerija i policija. Njihovo djelovanje je prvenstveno vidljivo, kako je prikazano u radu, u nadzoru i kontroli svih elemenata koji su prilikom putovanja mogli doći u doticaj sa kraljem i kraljevskom obitelji. Kako je vlast ulagala vrlo malo u modernizaciju cijelog aparata te je on bio poprilično neorganiziran i zastarjelo veća količina resursa je odlazila na borbu protiv više umišljenih nego realnih neprijatelja države što je sam aparat činilo neučinkovitim.

Iz svega izloženog može se, na primjerima kraljeva posjeta Savskoj banovini, zaključiti da je kraljevo nastojanje da izbriše granice među narodima i uspostavi homogenu državu na čijem čelu bi bio on, kao spasitelj naroda, bilo neuspješno, te je na brzinu sastavljeni državni aparat funkcionirao neučinkovito, što je poduprto daljnjim političkim prevrtanjima i sveopćom situacijom u zemlji uzrokovalo nezadovoljstvo naroda koje je bilo vidljivo i prilikom kraljeva boravka u Savskoj banovini.

10. Sažetak

Ovaj diplomski rad se bavi posjetima Aleksandra I. Karađorđevića Savskoj banovini u vrijeme diktature, odnosno u razdoblju od 1931- 1933. godine. Na primjerima dostupne izvorske građe, te popratne literature pokazuje međusoban odnos kralja i tadašnje gradske i općinske vlasti, ali i naroda, a sve u kontekstu tadašnje političke situacije i ideologije integralnog Jugoslavenstva nametnute od strane samog režima.

Kroz analizu dostupnog materijala prikazana je i uloga nadzornog, te propagandnog aparata prilikom organizacije i provedbe dočeka. Naposljetku, rad pokazuje koliko je vlast u stvari bila uspješna u svojem eksperimentu da kroz nadzor političkih i ne političkih elemenata, te propagandne aktivnosti, ali i spektar zakona koji su doneseni kao potpora djelovanju istih ujedini nacionalne, kulturalne i povijesne razlike u Savskoj banovini.

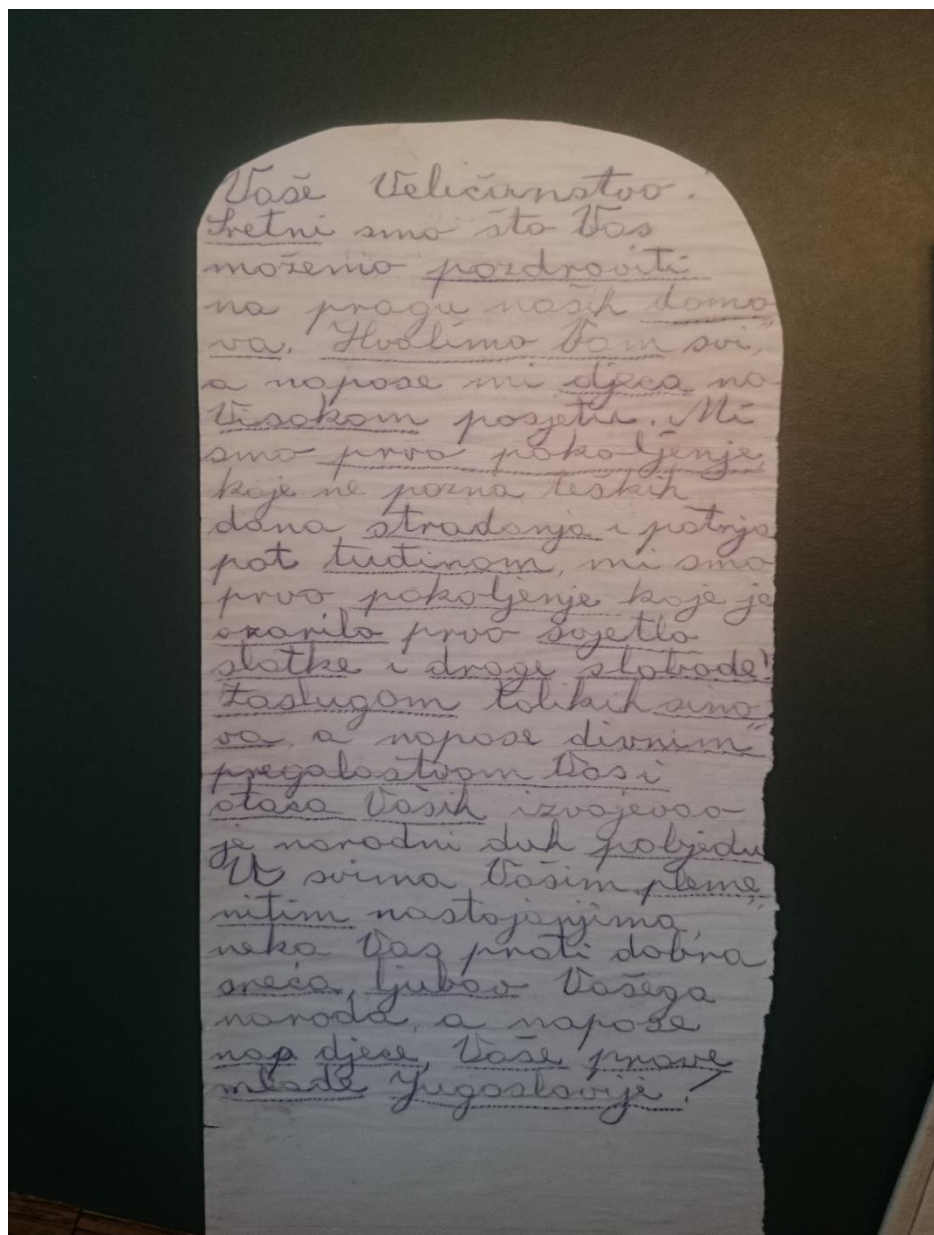
Kroz razne primjere prikazano je koliko je slika zadovoljstva tadašnjeg naroda Savske banovine bila u stvarnosti realna, te koji su se problemi usprkos naporima vlasti da održi idealnu sliku pojavljivali prilikom dočeka i boravka kraljevskog para u Savskoj banovini. Posebno su istaknuti primjeri pasivnog i aktivnog iskazivanja nezadovoljstva od strane seljaka, građana, ali i političkih protivnika koji su se koristili drastičnijim metodama.

Summary

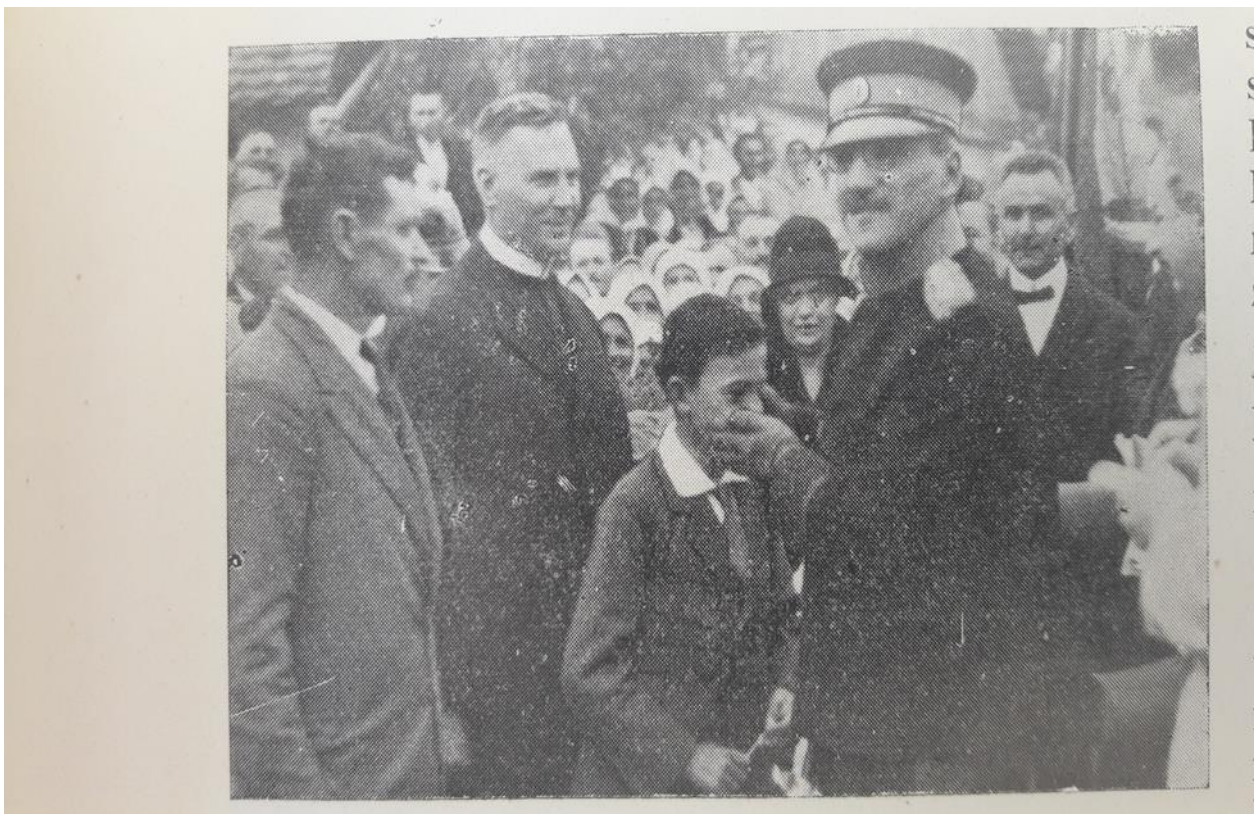
This thesis deals with the visits of Alexander I. Karadjordjevic to Savska banovina during his dictatorship, ie in the period from 1931 to 1933. Using the examples of the available source materials and accompanying literature, it shows the mutual relationship between the king and the city and municipal authorities, as well as the peoples, all in the context of the political situation and the ideology of integral Yugoslavism imposed by the regime itself. Through the analysis of the available material, it is shown which role did the supervising and propaganda apparatus had during organizing and implementing king's welcoming celebration.

In the end, the paper shows how much has in fact the regime been successful in its experiment that through the supervision of political and non-political elements, and propaganda activities, as well as the spectrum of laws that have been enforced to support them, unite the national, cultural and historical differences in Savska banovina. Through various examples, it was shown how much the image of satisfaction of the people of Savska banovina at that time was real in reality and which problems, despite the efforts of the authorities to maintain an ideal image, arose during the reception and stay of the royal parish in Savska banovina. Particularly are shown the examples of passive and active expression of dissatisfaction from peasants, citizens, and political opponents who were using drastic methods to end the dictatorship.

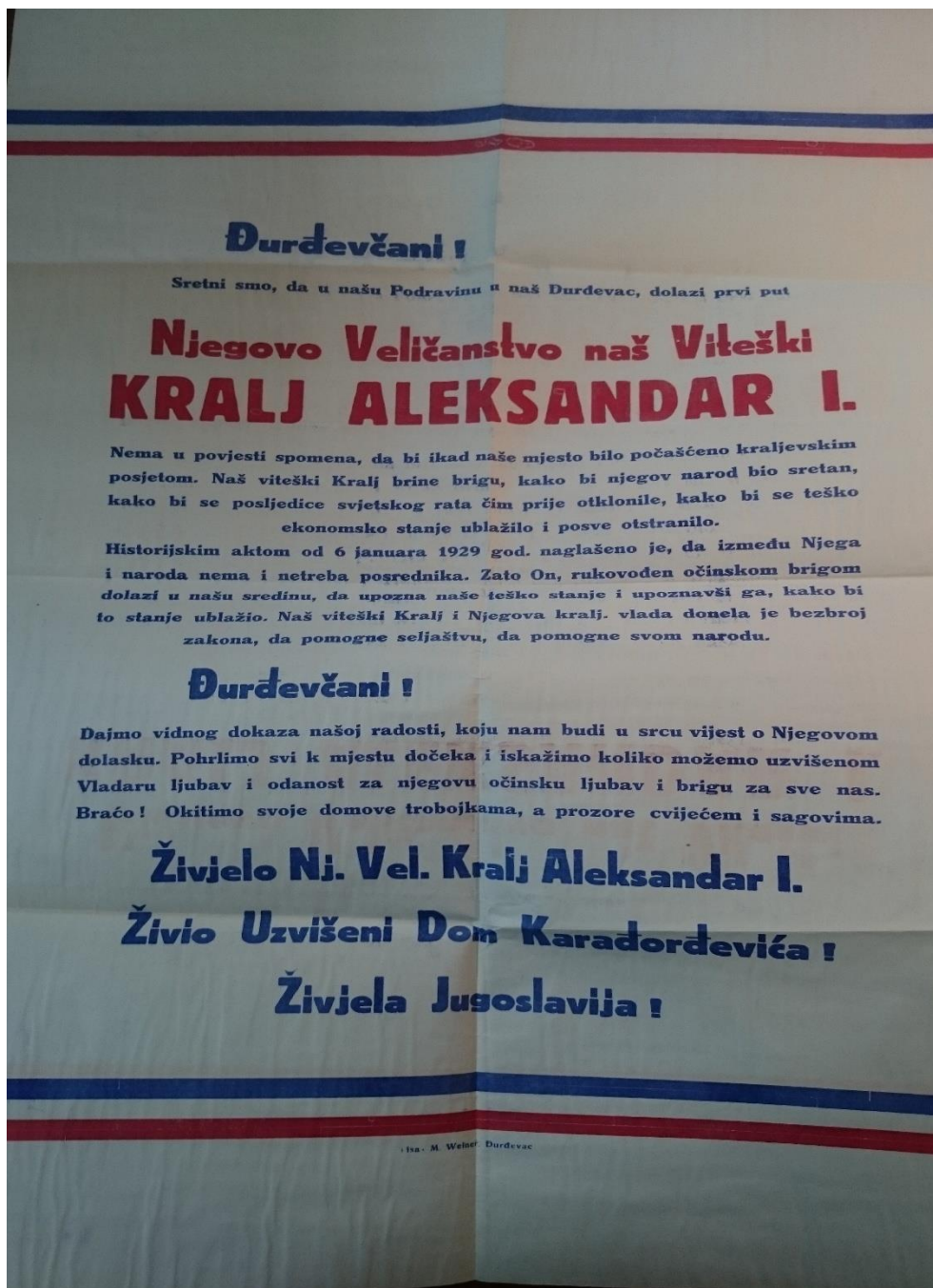
11. Prilozi

Prilog 1: Originalni primjerak pjesmice koju je napisalo dijete povodom dočeka. Mjesto dočeka nepoznato. Primjerak se čuva u HDA, SB, OZD, K4, 1931.

Prilog 2: Slika kralja kako miluje dijete, iz knjige: *Kralj i narod*, Petar Mihočević, str 19.

Prilog 3: Primjer plakata koji je pozivao mještane na sudjelovanje u dočeku u Đurđevcu, koji se čuva u HDA, SB, UO, K133.

Prilog 4: Primjer plakata sa poziva na doček u Plitvicama, čuva se u HDA, SB, OZD, K145.

12. Izvori i literatura

Arhivska građa

1. Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond: 144.- Savska banovina, Upravno odjeljenje; kutije 106, 133, 137, 166 - 1931., 1932., 1933., 1934. godina
2. Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond: 145.2 – Savska banovina, Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu Savske banovine; kutije 4, 5, 8, 141, 145 - 1931., 1932., 1933., 1934. godina
3. Državni arhiv u Zagrebu; Zagreb - Gradsko zastupstvo, Pregled rada gradskog zastupstva (1926-1938)

Novine

1. *Gradski vjesnik*, Zagreb, godišta: 1931.
2. *Jutarnji list*, Zagreb, godišta: 1931., 1933.
3. *Novosti*, Zagreb, godišta: 1931., 1933.

Knjige

1. Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918-2008*, EPH Liber, Zagreb 2008.
2. Horvat, Josip, *Živjeti u Hrvatskoj 1900-1941 (Zapisci iz nepovrata)*, SNL, Zagreb, 1984.
3. Hutinec, Goran, *Djelovanje zagrebačke gradske uprave u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, doktorska dizertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2011.
4. Jareb, Mario, *Ustaško-domobranski pokret*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006.
5. Lee, j. Stephen, *European Dictatorships, 1918-1945*, Routledge, New York, 2008
6. Matković, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999.
7. Meštrović, Ivan, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.
8. Mihočević, Petar, *Kralj i narod- Triumfalan putovanja Njegova Veličanstva Kralja po Savskoj banovini*, Tisak Jugoslavenske štampe, Zagreb, 1931.
9. Nielsen, Christian, *One Stane, One Nation, One King: , The Dictatorship of King Aleksandar and His Yugoslav Project 1929-1935*, doktorska dizertacija, Columbia University, Ann Arbour, 2002.
10. Pribičević, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Globus, Zagreb, 1990.

11. Ramet, Sabrina, *Tri Jugoslavije*, Golden Marketing, Zagreb, 2009.
12. Sabljak Ivana, *Zagrebačke kulturne prilike u doba diktature kralja Aleksandra*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Zagreb, 2014.
13. Hrvatsko pjevačko društvo Sljeme, monografija povodom 115. obljetnice djelovanja, Znanje d.o.o., Zagreb, 2011.

Znanstveni članci

1. Barčot, Tonko. "Nesudeni atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat", *Časopis za suvremenu povijest*, godina 38, broj 3, Zagreb, 2006
2. Blažević, Robert. "Stigma i karizma" *Politička misao*, Vol XL, (2003.), br. 3, str. 128–144.
3. Cipek, Tihomir. "Stoljeće diktatura" u Hrvatskoj u *Hrvatska politika u XX. Stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2006.
4. Dobrivojević, Ivana. "Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929. – 1935.)", *Časopis za suvremenu povijest*, 38(1), 99-137., Zagreb 2006.
5. Grgić, Stipica. "Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića", u *Radovi : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 41(1), 347-365. Zagreb, 2009.
6. Grgić, Stipica. Općinske uprave u vrijeme šestosiječanjske diktature, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 863-896., Zagreb, 2013.
7. Huzjan, Vladimir. O primjerima projugoslavenski orijentirane varaždinske gradske uprave prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću, u *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, (21), 219-251.
8. Janjatović, Bosiljka. "Hrvatska 1928.-1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava." U *Povijesni prilozi*, 13(13), 219-244., Zagreb, 1994.
9. Janjatović, Bosiljka, "O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature" u *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 26(1), 161-176, Zagreb, 1993.
10. Janjatović, Bosiljka. "Uvreda Veličanstva": teži zločin u karađorđevićevskoj kraljevini" u *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 30, 245-256, Zagreb 1997.

11. Kolar-Dimitrijević, Mira. "Socijalno-ekonomska politika gradske općine Zagreba s obzirom na položaj radničkog stanovništva od velike svjetske krize do početka Drugog svjetskog rata" u *Povijesni prilozi* 2 (1), Zagreb, 1983., 171.-244.
12. Kolar, Mira, "Hrvatska u prvoj Jugoslaviji- bitne značajke" u *Hrvatska politika u XX. Stoljeću*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2006.